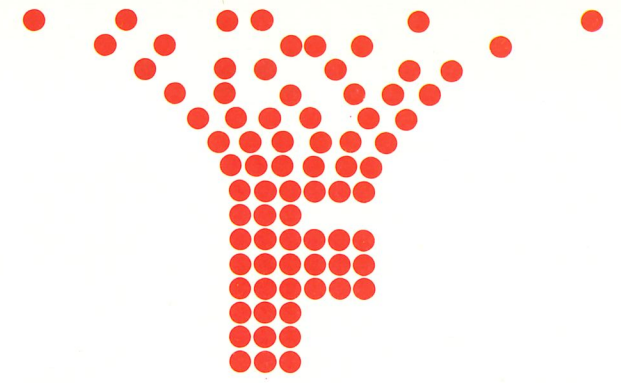

*Tijdschrift voor verleden en heden
van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van
de Stichting Museum Flehite en
de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
19e jaargang nr. 3/4, december 1988*

Flehite

De Kamerbeek Groep

Gespecialiseerde bedrijven op het gebied van onroerende goederen, verzekeringen, sparen, beleggingen, financieringen en pensioenadviezen. Ons Amersfoorts advieshuis vindt u aan de Bergstraat 9-11. Vakmensen geven u daar, door harmonieus samenspel, een optimaal advies. Voor u een hele zorg minder. Kunt u met een gerust hart naar Flehite gaan. Misschien zien we elkaar nog ...

Flehite

Inhoud

Flehite agenda	35
<i>J. G. Smit</i> Het regentenpatriciaat van Amersfoort van de zestiende tot de negentiende eeuw	36
<i>L. van Hoorn-Koster</i> 'De Drie Ringen'	42
<i>C. A. van Kalveen</i> De oudste oorkonde op naam van het Sint Joriskapittel, 1342	46
<i>R. Polak</i> De grens tussen Leusden en Amersfoort	48
Joodse gemeente verwerft besnijdenisregister	53
<i>G. J. van den Hooff</i> Herinneringen aan Peter van den Hooff	54
<i>M. van Regteren Altena-Zahle</i> Een Amersfoortse tekening in Kopenhagen	55
Ach Lieve Tijd	56
In memoriam Dirk Bakker	59
Boeken	60
Kroniek	61

Redactie

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*.
J. C. Brekelmans, C. Broekhuijsen,
dr. J. A. Brongers, dr. J. Hovy,
drs. R. M. Kemperink en ir. P. Wassink.

Redactieadres,

abonnementen, advertenties
Museum Flehite, Breestraat 80,
3811 BL Amersfoort.
Telefoon: 033-619987.
Flehite verschijnt elk kwartaal.

Abonnementen

Leden Oudheidk. Vereniging Flehite: gratis.
Abonnementen: f25,-;
instellingen: f35,- per jaar.
Gironr. 437683 t.n.v. administrateur
tijdschrift Flehite, Amersfoort.

Museum Flehite

Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-619987.
Geopend 10-17 uur.
Zaterdag en zondag 14-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: J. C. Brekelmans,
Johan Karmanhof 4, Amersfoort.
Lidmaatschap: f35,-.

ISSN 0165-960X

Flehite agenda 1989

De Servaastoren en Agnietenstraat te Utrecht. Aquatint van F. C. Dietrich naar C. van Hardenberg uit 1817.

Als men oude topografische prenten of tekeningen bekijkt zijn er bijna altijd wel dieren op te vinden. Bij kunstenaars uit meer recente tijd is dat vaak niet meer het geval. De straten zijn verlaten, er is geen levend wezen te bekennen. De architectuur is het enige, dat telt. Voor de 18de eeuw, die wij in deze agenda in groten getale tegen zullen komen, lag dat anders. Nadat hij ter plekke een gebouw of stads- of dorpsgezicht had geschetst, ging hij de tekening thuis uitwerken. De details werden verwerkt in het grote geheel en vaak ontstond er dan een redelijk natuurgetrouwe weergave. Maar dat was nog niet alles, de tekening of prent moest gestoffeerd worden met mensen, dieren, wagens en dergelijke. De beschouwer moest de indruk krijgen, dat de tekenaar niet alleen het gebouw maar ook de omgeving naar het leven getekend had. Laten wij eerlijk zijn. Erg verrassend zijn de dieren meestal niet. Koeien in de wei, een wandelaar met een hond, paarden met een kar op de weg, een koets bij een buitenhuis, vissers aan de waterkant (de dieren waar hij op aast blijven rustig onder water). Alhoewel, schapen bij de Agnietenstraat in Utrecht hadden wij toch niet direct verwacht.

Wel kunnen wij constateren, dat de afstand tussen mens en dier nog gering was. Hij werd er dagelijks mee geconfronteerd en ging er mee om. Nu is een paard in de binnenstad iets opzienbarends en kinderen weten niet meer hoe een levende normale kip eruit ziet. Het is dus een agenda met een vleugje nostalgie. Plaatjes waarmee Rousseau zijn ideeën van 'terug naar de natuur' ondersteund zou zien. Maar afbeeldingen waren zowel toen als nu om te behagen. Van stank of ongedierte merkt men niets. Gelukkig, dat was en is ook niet de bedoeling. Dat is ook de opzet van de keuze voor deze agenda geweest: een aangename verfraaiing van een nuttig voorwerp. Hiervoor is grotendeels geput uit de eigen collectie en met name de Atlas Coenen van 's-Gravesloot. De Amersfoortse tekeningen van Serrurier zijn afkomstig uit de collectie van het Rijksarchief in Utrecht.

De opbrengst van deze agenda, die f20,- kost, is evenals vorige jaren weer bestemd voor de Stichting Restauratiefonds Museum Flehite.

Op het omslag van dit tijdschrift: de omslagillustratie van de agenda.

Het regentenpatriciaat van Amersfoort van de zestiende tot de negentiende eeuw*

J. G. Smit

Op 18 september 1615 nam het stadsbestuur van Amersfoort het besluit, de pas geïnstalleerde bisschop van 's-Hertogenbosch Nicolaas Zoesius te vereren met een 'glas', waaronder we wel een gebrandschilderd raam dienen te verstaan, voor zijn nieuwe gebouw. Er zijn dan inmiddels 36 jaar voorbijgegaan sinds Amersfoort op 9 maart 1579 onder dwang van Jan van Nassau en de stad Utrecht zich aansloot bij de Pacificatie van Gent en deel ging uitmaken van de in opstand zijnde noordelijke provinciën. Weliswaar was er sinds 1609 het twaalfjarig Bestand met Spanje en de Zuidelijke Nederlanden en weliswaar was Zoesius van Amersfoortse afkomst, een bisschop blijft een bisschop en een goed calvinistisch stadsbestuur uit de rebellerende provincies zal zich toch verre van dergelijke personen gehouden hebben, laat staan nog eens geld aan hen besteed hebben. Dat beeld van protestantse, zo niet calvinistische stadsbesturen hebben wij toch voor ogen als wij denken aan de Republiek in 1615. Er is dus alle reden eens nader te kijken naar een stadsbestuur dat een dergelijk besluit wél nam.

De ligging, op slechts enkele kilometers van de Gelderse grens, betekende dat er van die zijde gevaar kon dreigen. Talrijk waren in de 15de eeuw de aanslagen van Geldersen op Amersfoort, waarbij zij zeker ook hulp van binnenuit gehad zullen hebben. Een deel van de bevolking immers was afkomstig van het nabije Gelderse platteland, zoals de herkomstnamen duidelijk aangeven: Van Bylaar, Van Dompelaar, Van Davelaar, Van Schaffelaar, Van Huikenhorst, Van Dashorst, Van Hardeveld, Van der Hel, Van der Schuer, Van Estveld, Van Oldenbarnevelt. Ook de import uit het omliggende Utrechtse platteland moet erg groot geweest zijn, gezien de namen Van Weede, Van Emiclaar, Van Sneul, Van Emelaar, Van Lielaar, Soest, Hamersveld, Van Zandbrink, Van Hagenouwen, Van Egdom, Van Schadijk, Van Hees,

Van Langeveld, Van Surckestein, Van der Borch. Al deze namen wijzen op boederijen of buurtschappen, die in een straal van 25 km rond de stad lagen en meestal thans nog liggen. De grootte van de bevolking in de 15de-17de eeuw is moeilijk te bepalen. Slechts grove schattingen zijn mogelijk: 15de eeuw 3 à 4.000 inwoners, 17de eeuw 6 à 7.000. In het begin van de 17de eeuw kregen jaarlijks een 15 à 25 personen het burgerrecht. Zij waren grotendeels afkomstig van het naburige platteland, vooral Nijkerk en Barneveld; de import uit Westfalen, Rijnland en de Maasstreek was enige malen groter dan die uit Vlaanderen en Brabant. In 1748 telde de stad 7.550 inwoners, in 1796 8.584 en in 1809 8.682. Wat de verdeling naar godsdiensten betreft, zijn de volgende cijfers bekend:

	1638	1656	1798	1809
Hervormden			4.835 (51,4%)	4.563 (52,4%)
Rooms-Katholieken	3.000 ¹⁾	4.000 ¹⁾	3.768 (40,1%)	3.427 (39,4%)
Joden			429 (4,5%)	325 (3,7%)
Lutheranen			225 (2,4%)	193 (2,2%)
Jansenisten (Clerezij)			164 (1,7%)	141 (1,6%)
Remonstranten			31 (0,3%)	33 (0,4%)
Doopsgezinden			—	—
			9.452 ²⁾	8.682

* Een Duitse versie van dit artikel verscheen onder de titel 'Das Amersfoorter Regentenpatriziat im 16. bis 18. Jahrhundert' in Heinz Schilling en Herman Diederiks (ed.), *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nord- und Westdeutschland* (Keulen/Wenen 1985), blz. 135-148.

Het stadhuis op de Hof. Detail van een schilderij van J. C. Droochsloot uit ca. 1630.

In de 15de eeuw bestond de regering der stad Amersfoort uit 2 burgemeesters en 24 raden, waarvan er 12 tevens schepen waren. Jaarlijks kwamen op Driekoningenavond omstreeks 50 gekwalificeerde burgers bijeen om een lot te trekken. Hieronder waren niet de leden van de aftredende magistratuur. De 13 die het lot trokken, kozen uit de overigen de nieuwe magistratuur. Deze wijze van verkiezing vond plaats tot 10 november 1543, toen de stad, na weer eens door de Geldersen bezet te zijn geweest, zich aan keizer Karel V had overgegeven en deze een nieuw bestuursreglement oplegde. Jaarlijks werd nu de stedelijke magistratuur, in opdracht van de landsvorst, vernieuwd door de president van het Hof van Utrecht. De samenstelling werd gewijzigd in 2 burgemeesters, 8 schepenen en 16 raden. Dit duurde tot 21 juni 1578, toen men van de verwarde tijden van de Opstand gebruik kon maken om de oude wijze van verkiezing, volgens loting, weer te herstellen. Deze loting bracht 4 personen terug, die al 10 jaar of langer uitgesloten waren geweest, 3 die sinds 1572 uitgesloten waren en 11 nieuwelingen. Nog eenmaal, op 5 januari 1579, zou men kunnen loten. Omdat de aftredende

regenten van herverkiezing waren uitgesloten, keerde toen grotendeels het stadsbestuur van de jaren '60 en '70 terug, met 8 nieuwelingen en een heroptreden van 4 nieuwelingen uit 1577. Het was dit, in meerderheid fel-katholieke, stadsbestuur dat in maart gedwongen werd de zijde van de Opstand te kiezen. De gedwongen overgang betekende het einde van de stedelijke autonomie wat betreft de wijze van magistratuursverkiezing. Op 17 maart 1579 en in de maand januari van de volgende jaren zou de magistratuur aangesteld worden door de stadhouder. Het aantal leden was sinds 1578 weer gebracht op 2-12-12. Weliswaar kon men in tijden zonder stadhouder weer tot verkiezing overgaan (1651-1672, 1703-1747), de magistratuur beperkte zich toen echter tot het zelf opvullen van vakatures. In de praktijk werd zo een permanente 'vroedschap' gecreëerd, al was daar in Amersfoort geen sprake van zoals in de steden van Holland of in de stad Utrecht sinds 1618, waar men na de verkiezing of benoeming voor het leven op het kussen zat. Hoe men de benoeming voor één jaar kon hanteren, bewees stadhouder Willem III in de jaren 1674-1689, toen talrijke regenten voor één of meerdere jaren buiten de regering konden blijven en niemand, behalve de vertrouwelingen, zeker was van zijn zetel. Pas vanaf omstreeks 1690 is er sprake van een 'vroedschap' en zitting voor het leven. Dit zou nog eenmaal onderbroken worden, in 1703, toen er na de dood van stadhouder Willem III een beperkte democratiseringsbeweging opkwam (de 'plooiërij') die in Gelderland en het oosten van de provincie Utrecht haar grootste succes bereikte. Door gewapend optreden van de burgerijen werd een verandering van de magistraten afgedwongen. Zo ook in Amersfoort, waar het college van 'in de vijftig' weer werd hersteld en op 19 april een nieuwe stadsregering werd gekozen. Men ging daarbij zeer gematigd te werk; de beide burgemeesters werden gecontinueerd evenals 9 schepenen en raden. Eén sinds 1699 buitengesloten regent keerde terug (maar verscheen nooit) en 14 nieuwelingen deden hun intree (waarbij 11 van de 12 raden). Hun bewind duurde maar kort,

Bevolkingsaantallen en regenten

	1675	1748	1795/96	totaal aantal regenten
Amersfoort	6 à 7.000	7.550	8.584	436
Amsterdam	ruim 200.000	ruim 200.000	217.124	460
Rotterdam	± 45.000	± 45.000	53.212	338
Zierikzee	5 à 10.000?	5 à 10.000	6.086	327

op 7 augustus moest de stad zich overgeven. Twee van de voornaamste vernieuwers werden kort daarna onthoofd. Het oude stadsbestuur keerde terug en bleef zichzelf aanvullen tot 1748, waarna tot 1795 de stadhouder de magistratuur aanstelde. De jaarlijkse wisseling van de wacht en het geen zitting hebben voor de duur van het leven, betekende in de praktijk dat tot het eind van de 17de eeuw een redelijk groot aantal personen kon deelnemen aan de regering van de stad. Zo konden broers of vader en zoon elkaar afwisselen of zelfs gelijktijdig in de magistratuur zitten, de één als burgemeester of schepen en de ander als raad. Bij een magistratuur van 26 leden tel ik in de periode 1579-1795 436 personen die eraan deel hadden. Vergelijken we dit met andere steden, dan zien we hoe groot de Amersfoortse kring is: Amsterdam een vroedschap van 36 leden, 460 personen; Rotterdam 24 leden (enige tijd 32), 338 personen; Zierikzee 24 leden, 327 personen.

Alleen al in het tijdvak 1579-1629 maakten 186 personen deel uit van de Amersfoortse stadsregering. Dit hield ook in dat hun zittingsduur in deze jaren gemiddeld maar kort was, tien jaar. Slechts 27 personen hebben langer dan 20 jaar zitting gehad en maar liefst 24 zaten slechts één jaar of nog korter op het kussen in deze periode. Dat de bestuurskring zo groot was, hield ook in dat nieuwkomers vrij snel zitting konden krijgen (waarbij de stadhouders zich aan de regel dat men vijf jaar burger moest zijn, niet hielden) en dat de kring van verwanten die zitting hadden of gehad hadden of die in aanmerking kwamen erg groot was, maar hield tevens in dat, daar de stadsbevolking niet zo

omvangrijk was, een regent onder zijn nabije verwanten niet alleen andere regenten, maar in dezelfde graden van verwantschap ook familieleden telde die men op zijn gunstigst als lagere middenstand zou kunnen omschrijven. Dat is een belangrijk aspect dat men in het oog moet houden als men de bestuurselite van een middelgrote stad onderzoekt: niet alleen de verwantschappen met andere regenten en hun families dienen onderzocht te worden, maar ook moet gekeken worden naar hun andere verwanten in de stad. Bij mijn onderzoek naar het Amersfoortse regeringspatriciaat ga ik dan ook uit van de geschiedenis van het gehele geslacht, voorzover die zich binnen deze stad heeft afgespeeld, waardoor des te beter de op- en neergang van een geslacht en haar vertakkingen onderzocht kunnen worden en waardoor men kan concluderen dat de opkomst van een lid van de familie als regent of een eenmalig incident is of een noodzakelijk gevolg van de sociale stijging van het geslacht.

Tussen 1543, het jaar waarin Karel V de magistratuur omzette, en 1579 werd binnen de stadsregering van Amersfoort in belangrijke mate de dienst uitgemaakt door leden van de geslachten Both, Botter, Brant, Van Dolre, Van Dompelaar, Van Duverden, Van Speulde, Zael, Van Zijl, Van Wael, de diverse geslachten Van Westrenen, Andries Pouwelszoon en zijn zoons en de familie van Gerrit Geritszoon de oude. De burgemeestersambten werden veelal bekleed door enkele Van Westrenens, mr. Gerrit van Schayck, Peter Hoefkens, de zwagers Gijsbert van der Maat en Rutger Poeyt en door de jonkers Adriaan van Egmond, Wouter van Blockland en Hendrick van Eck (de Van Doornicks, afstammelingen van de tesorier en raad van de Hollandse graaf

Willem VI Helmich van Doornick, en sinds het midden van de 15de eeuw in Amersfoort gevestigd, speelden nog nauwelijks een rol). De veehandel, bierbrouwerij en koophandel zullen de voornaamste bedrijvigheden zijn geweest. Veel geld was al in deze tijd belegd in landbouwgrond in de omliggende dorpen.

Deze regenten lieten hun zoons in Leuven studeren (en hadden er soms zelf al gestudeerd): tussen 1500 en 1569 telde de Leuvense universiteit 129 inschrijvingen van Amersfoorters. Na de oprichting van de universiteit te Douai gaat men ook aldaar studeren. Niet alleen regentenzoons, maar ook jongens uit de middenklasse gaan studeren. We behoeven hier alleen maar de namen van de landsadvocaten van Holland Paulus Buys en Johan van Oldenbarnevelt te noemen, zoons van respectievelijk een Amersfoortse moleneigenaar (molenaar?), wiens oudste zoon Wouter één jaar raad is geweest (1566) en wiens vrouw tot de familie van burgemeester Andries Pouwelszoon behoorde, en van een veehandelaar, wiens vader een jaar raad (1530) en een jaar schepen (1532) was geweest en die door zijn vrouw nogal wat verwanten in de magistratuur had. Oldenbarnevelts vader was nooit in aanmerking gekomen; hij beging bovendien een doodslag op Aert van Duverden, de vader van de latere schout mr. Cornelis van Duverden. De afgestudeerde regentenzoons gingen soms belangrijke posities buiten hun vaderstad bekleden en men kan voor de 16de eeuw zeker wel van een bepaalde uitstraling van Amersfoort spreken. De belangrijkste was wel dr. Johan Vonck, lid van de Raad van State en president van de (Spaanse) raad voor de Nederlanden. Te noemen zijn verder nog Albert de Wijs en Willem Vonck, ambassadeurs voor Karel V.

Als in maart 1579 Amersfoort zich overgegeven heeft aan de troepen van Jan van Nassau en de stad Utrecht, komt er op de 17de van die maand een nieuwe stadsregering tot stand. Deze zal een zeer gemengd karakter dragen: de beide burgemeesters zijn hervormd, 4 schepenen katholiek en 6 hervormd (2 onbekend), 3 raden katholiek en 6 hervormd (3 onbekend). Onder hen komen drie

Bij de graven van vooraanstaande families in de St. Joriskerk werden rouwborden opgehangen met de wapens van de overledene en zijn of haar directe familieleden. Tekening van het bord van de familie Van Oldenbarnevelt uit 1636 vervaardigd omstreeks 1730.

maal twee broers, twee zwagers en een schoonvader met een schoonzoon voor, zodat de sterke mate van verwagering van vóór 1579 werd voortgezet. 11 van de 26 leden hadden al in 1578 na de herstelde verkiezing door loting zitting gehad; twee leden van de magistratuur van januari 1579 werden gecontinueerd. Enige andere leden waren sinds 1572 of soms nog langer buitengesloten geweest. Geheel nieuw waren slechts 9 leden; onder de twee nieuwe schepenen was Johan Buys, de broer van Paulus Buys, die ook het schoutambt in handen wist te krijgen maar dat na een maand afstond aan mr. Cornelis van Duverden, een hervormd geworden advocaat van Amersfoortse afkomst met een katholieke oom in de magistratuur. Alle nieuwkomers hadden ooit een vader, schoonvader of broer in de regering gehad. Hoe onzeker men echter van zijn zetel was, tonen de volgende jaren aan. Van de 9 nieuwelingen werden er in 1580 maar 4 gecontinueerd; er kwamen nu weer 6 nieuwelingen op het kussen, in 1581 7, in 1582 5 en in 1583 ook 5. Daaronder bevonden zich ook katholieken. Incidenteel kregen katholieke regenten van vóór 1579 weer zitting, maar die van januari 1579 bleven grotendeels uitgesloten. Zo hadden er tot 1615 bijna steeds een vijftal katholieken zitting (behalve in de uitgesproken calvinistische 'Leycester' jaren 1586-1588).

Van 1615 tot 1618 heeft de laatste katholieke zitting, maar deze was dan ook de zoon van de hervormde burgemeester. Dat men in Amersfoort zolang katholieken in de magistratuur gehandhaafd heeft, zal verschillende redenen hebben: de grote omvang van het katholieke bevolkingsdeel (40%), het geringe belang van de stad op provinciaal en landelijk niveau, de geringe invloed van uitgespro-

ken calvinisten in de stad en de nauwe familiebanden tussen protestanten en katholieken. Wij hebben immers al geconstateerd dat de nieuwe regenten van 1579 en volgende jaren nagenoeg allen nauwe banden met het regentenpatriciaat van vóór 1579 en dus ook met de katholieke regenten van na 1579 hadden. De grenzen liepen daarbij dwars door families en ook door gezinnen heen. Wij hebben hierboven al het voorbeeld van de hervormde Peter Franszoon genoemd, in de magistratuur gekomen in 1594, 15 jaar burgemeester tussen 1598 en 1616, zoon van de oude regent Frans Meynszoon (tussen 1540 en 1578, burgemeester in 1572), jongere broer van de katholieken Gerrit Franszoon (raad 1579 tot de overgang en nog eenmaal in 1611) en Jacob Franszoon, met een katholieke gebleven vrouw getrouwd en met een katholieke zoon, die raad is als vader burgemeester is. Het geslacht Van Duverden kende niet alleen een protestantse tak, waaruit de beide eerste stadsschouten voortkwamen, maar ook een katholieke tak met leden in de regering tot 1611. De katholieke Thomas ten Berch (16 jaar in de magistratuur tot 1614) en de protestant Goert van Sneul (24 jaar in de magistratuur tot 1629) waren zwagers en schoonzons van de laatste burgemeester van vóór de overgang van de stad, Cornelis Reyerszoon!

Wat de geringe invloed van calvinisten in de magistratuur (en vermoedelijk ook in de stad) betreft, het volgende. Het oudste lidmatenregister begint in 1619 en geeft overzichten van de lidmaten uit dat jaar en uit 1621. In totaal zijn er eind 1621 520 lidmaten, waarbij 91 echtparen, op een totale bevolking van 6 à 7.000 personen. Hoewel het register beslist niet volledig is, is het wel zeker dat velen, zeker in regentenkringen, nog niet defini-

tief hun richting bepaald hadden en dat het calviniseringsproces zich uitstrekte over de gehele 17de eeuw. De telling van 1702 vermeldt 1107 lidmaten. Een beoordeling van de regerende magistraten uit 1614 omschrijft verschillende van hen als 'van de religie', d.i. hervormd, maar ze worden pas lidmaat in respectievelijk 1620, 1624, 1626 en 1632. Die late keus is niet alleen te verklaren door de tegenstelling remonstrant-gereformeerd in de jaren vóór 1618; een aantal regenten was namelijk al vóór 1610 op het stadhuis en niet in de kerk getrouwd. Het is begrijpelijk dat het in een dergelijk klimaat acceptabel was dat er katholieken in de magistratuur zaten en dat men geen moeite had met het zenden van gelukwensen aan een oud-stadgenoot, die bisschop werd.

Als we nu eerst verder bekijken hoe het het katholieke patriciaat na 1579 verging, waarbij we al geconstateerd hebben dat een deel van hen tot 1618 voor regeringszetels in aanmerking kwam, zien we dat er een ware emigratie van intellect heeft plaatsgevonden: van Amersfoortse komaf zijn de Leuvense hoogleraar Hendrik Zoesius, de hoogleraren te Douai Jacobus Benning en Johannes de Ridder, Thomas Zoesius, hoogleraar te Leiden en Würzburg, de juristen Johannes Benning (Grote Raad van Mechelen), Otto Schraeser en Hendrik Van Zijl (Hof van Utrecht), Altetus van Achteveld (Kleef), Adriaan van Molenborch (Gelderland), de medici Hendrik Botter (lijfarts van de aartsbisschop van Keulen, de hertog van Gulik en de landgraaf van Hessen, hoogleraar te Marburg), Godefridus Stegius (lijfarts van de bisschop van Würzburg en keizer Ferdinand I en diens opvolgers), Everard van Mereveld (hoogleraar te Bremen), Rudolph Toll (Polen), en de geestelijken Egbertus van Staverden (Düsseldorf), Everardus Hezius (Leuven), Michael ab Isselt (Keulen), Gerardus Zoesius (Mechelen) en Nicolaas Zoesius, de bisschop van 's-Hertogenbosch. Al deze personen hebben hun carrière gemaakt in de jaren 1580-1620, zodat van een indrukwekkende uitzaaiing van talent gesproken kan worden. De laatste jaren staat het onderzoek naar de invloed van de Zuid-Nederlanders op de bloeitijd van de Republiek der Verenigde

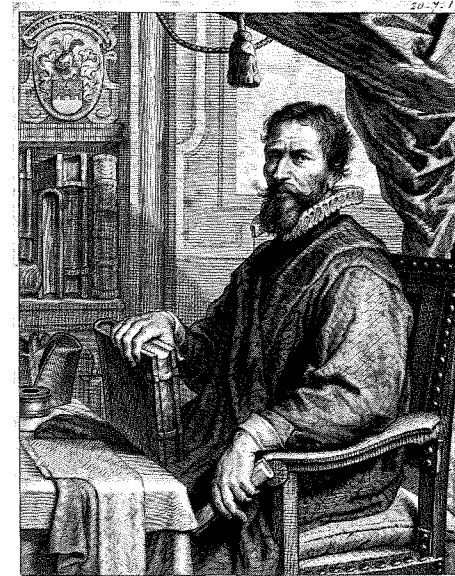
Nederlanden en hun omvang nogal in de belangstelling; behalve naar deze immigratie en haar gevolgen zou ook een onderzoek naar de emigratie van Noord-Nederlandse katholieken naar het zuiden en het Duitse Rijk en hun invloed aldaar zeker de moeite waard zijn.

Voor de achtergebleven katholieken kwam er een nieuwe kans in 1629, toen veldheer Montecuculi in een poging de omsingeling van 's-Hertogenbosch af te wenden, de Veluwe overtrok en Amersfoort bezette. De op 16 augustus geïnstalleerde magistratuur bestond bijna geheel uit katholieken, voor het grootste deel zoons, schoonzons, kleinzons en neven van vroegere katholieke regenten, die in de stad blijkbaar nog in overvloed te vinden waren. De beide burgemeesters waren kleinzons van burgemeesters van 60 jaar eerder. Na de verdrijving van de keizerlijke troepen, die alweer twee weken later plaatsvond, werden de Remonstranten in de regering die zich had overgegeven harder vervolgd dan deze katholieken. Was de rol van de katholieken hierna uitgespeeld, familiebanden met protestantse regenten waren weliswaar geen regel meer, maar toch ook niet ongewoon. Zowel dr. Hendrik Schut, burgemeester in 1666-1667, als Rogier Camerbeek, 16 jaar burgemeester tussen 1704 en 1733 maar als schepen al aangesteld door Willem III, waren gereformeerd lidmaat en met katholieke vrouwen getrouwd. Camerbeek had zelfs zijn hervormde huwelijk in het geheim katholiek laten oversluiten en zijn kinderen katholiek laten dopen.

Katholieken speelden nog een rol in 1703 bij de democratische beweging van dat jaar; in het eerste kiescollege komen 13 katholieken (30%) voor. In de nieuwe magistratuur werden zij echter niet gekozen. Het zal niemand verbazen te horen dat zij bij de omwenteling van januari 1795 een grote rol speelden: het Comité Révolutionnaire bestond zelfs uit 6 katholieken, 1 jansenist en 1 hervormde. In de zich snel opgevolgd hebbende stadsbesturen van de jaren 1795-1808 is de verhouding hervormd-katholiek meestal 60-30, met daarnaast een enkele remonstrant, jansenist en in december 1797-mei 1798 voor het eerst

De uit Amersfoort afkomstige Paulus Buys (1531-1594) maakte buiten zijn geboortestad carrière als landsadvocaat van Holland.

CLARISSIMVS IC^{us} D^{ominus} HENRICVS ZOESIVS ACADEMIAE LOVANIENSIS ANTECESSOR. OBIT ANNO CHRISTI M.DC.XXVII.DIE XVI.FEBRVARII.ÆTAT.LVI.

Veel leden van katholieke patriciërsfamilies weken in de 17de eeuw uit naar elders. Zo werd Hendrik Zoesius (1571-1627) hoogleraar te Leuven. Prent door P. Clouet naar A. van Diepenbeek.

een jood. De verhoudingen zijn echter in drie periodes omgekeerd: augustus 1795-juli 1796 (36-64), juli 1798-maart 1803 (33-67) en mei-juni 1798, toen er zelfs geen enkele protestant in het intermediair gemeentebestuur zat (5 katholieken, 1 jansenist). In de eerste helft van de 19de eeuw zakte het aandeel van de katholieken in de gemeenteraad naar 15%, in de tweede helft liep dat weer op tot 20-27%, zodat er van een sterke ondervertegenwoordiging sprake blijft. Onder de katholieke leden van de municipaliteit in 1795-1796 bevonden zich vier leden van geslachten, die in de 16de eeuw

Penning ter gelegenheid van het overlijden van burgemeester Cornelis Synapius op 2 december 1691.

en/of in 1629 nog op het kussen hadden gezeten.

Beschrijven we nu het protestantse patriciaat sinds 1579. De steden Amersfoort en Utrecht kenden in de middeleeuwen een grote onderlinge rivaliteit, die zich in de 16de en 17de eeuw onverminderd voortzette. Utrechters hielpen in 1579 mee Amersfoort om te zetten en zorgden er binnen de Provinciale Staten voor dat zij deel bleef uitmaken van de groep kleine steden binnen het lid van de steden, waartoe ook behoorden Rhenen (in 1748 900 inwoners), Wijk bij Duurstede (2.200 inwoners) en Montfoort (1.115 inwoners) (nogmaals ter vergelijking: Amersfoort 7.550 inwoners. Qua inwonertal zou Amersfoort in Holland in 1795 op de negende plaats zijn gekomen). Daardoor bleef de stad in de 17de en 18de eeuw buiten de verdeling van de grote provinciale ambten en van de commissies buiten de provincie (Staten-Generaal, Raad van State, Admiraliteiten, Rekenkamer), die de Utrechtse ridderschap, het college van 'geëligenden' en de stad Utrecht onder elkaar en bij toerbeurt verdeelden. Op enkele kleine uitzonderingen na mocht een Amersfoorter slechts naar de onaantrekkelijke Admiraliteit van het Friese Harlingen, waarnaar de burgemeesters dan maar hun net afgestudeerde zoontjes stuurden. Die uitzonderingen zijn, betekend genoeg, Johan Buys, die in 1597 in de Zeeuwse en in 1600 in de West-Friese Admiraliteit kwam (maar hij had, als broer van Paulus Buys, al een mooie carrière achter de rug), Peter van Grootveld, 1601 in de West-Friese Admiraliteit (maar hij was de schoonvader van de Rotterdamse stadspensionaris Elias van Oldenbarnevelt, broer van Johan van Oldenbarnevelt en jonker Willem van Doornick, in 1607 afgevaardigd in de Staten-Generaal als lid van de voor de onderhandelinge over het Twaalfjarig Bestand uitgebreide delegaties. Hij had geen protectie nodig; hij was burgemeester en had zitting in de Provinciale Staten van Utrecht. Hij kende de Staten-Generaal al, want hij had in 1591 al zitting gehad voor Nijmegen. Uit deze stad was hij vertrokken toen zij aan de zijde van de Opstand werd gebracht;

hij keerde weer naar zijn geboortestad terug, waar een katholiek als burgemeester nog wel acceptabel was. Een protestantse uitstraling na 1579, vergelijkbaar met de katholieke, kende Amersfoort niet (Buys en Oldenbarnevelt kunnen we immers, als vóór dat jaar uit hun vaderstad vertrokken, daartoe niet rekenen). In de 17de eeuw waren in de Republiek geen vooraanstaande rechtsgeleerden, hoogleraren of predikanten van Amersfoortse afkomst; pas in de 18de eeuw werden twee Amersfoorters raadsheer in het Hof van Utrecht en één raad van Indië. Voor de vroege jaren van de Republiek kon Amersfoort alleen trots zijn op Pieter Both, de eerste gouverneur-generaal van Indië, die daarvoor al een aantal jaren in de stadsregering had gezeten en mogelijk een protégé van Oldenbarnevelt was. Aan de universiteit van Leiden studeerden in het tijdvak 1581-1640 66 Amersfoorters. De ontdekking dat uit een stad, die zo weinig mogelijkheden bood aan ambitieuze telgen van regentenfamilies, er niet één geprobeerd heeft door huwelijk of anderszins in een grotere, meetellende stad aan bod te komen, is toch wel verrassend te noemen. Niet één Amersfoorter regent is gehuwd met een Utrechtse regentendochter om zo te proberen een trede hoger te komen; slechts een enkele regentenzoon of dochter trouwde in een Utrechtse regentenfamilie. De weinige Amersfoorters, die in de magistraten van andere steden kwamen, hadden daar al hun relaties, omdat hun familie daar oorspronkelijk vandaan kwam (Temminck in Amsterdam, Van Diemen in Zutphen). De allochtone Amersfoortse regenten uit de 17de en 18de eeuw kwamen niet alleen van het omringende platteland, zoals in vroegere tijden, maar vooral ook uit Utrecht en Amsterdam en incidenteel uit verder gelegen plaatsen. Voorzover hun families elders tot de regentenstand behoorden, kwamen zij uit Schoonhoven (Scheltus), Rotterdam (Van de Velde), Utrecht (Steenbergh en Van Cleeff) en de nabijgelegen stadjes Nijkerk (Pannekoek) en Wijk bij Duurstede (Ploos van Amstel, Schagen en Wijborgh). Zoals reeds eerder is geschreven, was het Amersfoortse regentepatri-

Portret door Pieter Nason van Lodewijk Thiens (overl. 1673) die in 1664 en 1665 burgemeester van Amersfoort was en van 1666-1673 schepen.

ciaat vrij open. Zo benoemden de stadhouders Frederik Hendrik en Willem III nogal wat Amsterdamse kooplieden (zoons van immigranten uit het zuiden of het Rijnland), die zich in de stad gevestigd hadden: L'Hermite, Sandra, Charles, Gabry, Boor, Teschemaker, wier familie in Amsterdam nooit tot het patriciaat zou behoren. Ook een eenling als de Oostenrijkse balling jonker Johan van Wolzogen kon schepen worden. In de 18de eeuw

SENTENTIEN,

Tot Laft van

PIETER VAN HOUTEN,

Ende

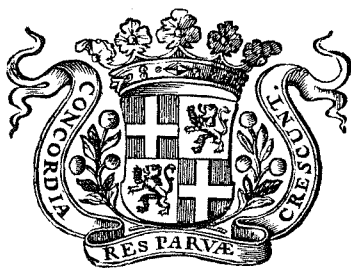
RICHARD SAAB,

Midsgaders

WILLEM TEECKMAN,

Gewefene Borgem* der Stad AMERSFOORT;

Ge-executeert binnen Amersfoort op den 3. October 1703.

TOT UTRECHT,

Gedruckt by Jacobus van Paddenburg, Ordinaris Drucker der Ed: Mog: Heeren Staten's Lands van Utrecht, Anno 1703. MET PRIVILEGIE.

De gedrukte uitgave van het vonnis uitgesproken tegen degenen, die als stadsbestuurders betrokken waren geweest bij de onlusten van 1703.

werd deze import minder, maar ook toen konden Utrechters, Amsterdammers en Hagenaars uit niet-regentengeslachten in Amersfoort op het kussen komen.

De stedelijke nijverheid rustte na de middeleeuwen vooral op drie poten: de bierbrouwerij, die pas in de eerste helft van de 19de eeuw haar einde vond, de lakenweverij/bombazijnweverij en de tabaksplanterij/tabakshandel, die eveneens in de 19de eeuw doodbloeden. De bierbrouwerij verminderde weliswaar in de loop van de 17de eeuw (in 1602/1603 zijn er een twintigtal brouwers, in 1675 14) en nam nog verder af in de 18de eeuw (rond 1800 is er nog één brouwerij), zij bleef een nijverheid met aanzien op lokaal niveau: van de brouwers van 1602/1603 hebben er 5 zitting in de magistraat (gehad), van de 4 hervormde brouwers uit 1675 zaten er 3 in de regering (een belangrijk deel van de brouwerij bleef in katholieke handen), en ook in de 18de eeuw maakte bijna altijd wel een brouwer er deel van uit. Toen er rond 1875 een nieuwe brouwerij werd opgericht, werden de beide directeuren (niet-Amersfoorters) al spoedig in de gemeenteraad gekozen. Anders was het met de textielindustrie. De grote ondernemingen ontstonden veelal uit initiatieven van buitenstaanders, Leidse en Amsterdamse kooplieden, die zich vaak niet in Amersfoort vestigden. De kleinere ondernemers konden wel zitting krijgen in de stadsregering, maar hadden uiteraard, evenals de meeste brouwers, hiervoor ook hun familierelaties. Het aandeel van leden van de magistraat in de tabaksplanterij is niet duidelijk. Wel hebben zij er grote financiële belangen in gehad door de aankoop en verhuur van tabaksland en schuren, als zelfstandig ondernemer echter schijnen zij nauwelijks opgetreden te zijn. Een belastingregister uit 1793 noemt van de 966 aangeslagen hoofden van huishoudens er 31 tabaksplanter, waarvan er slechts één lid van de magistraat was; zeven planters zullen in 1795-1796 zitting krijgen in de municipaliteit, onder wie vijf vooraanstaande katholieken. Onder de in 1699 opgegeven tabakskopers komen geen leden van de magistraat voor; de zes grootste van hen behoren

Bord met de namen van de regenten van de St. Joriskerk over de periode 1693-1807.

echter in 1703 tot de 'plooierij'. De tabakshandel is verder grotendeels in handen van Amsterdammers en later in de 18de eeuw zijn de joodse families Itali-aander en Cohen er rijk aan geworden. Verder telde de magistraat in de 17de eeuw een aantal kooplieden en handelaars, vooral in laken en wijn, en daarnaast een aantal beoefenaars van vrije beroepen: artsen, apothekers, advocaten en notarissen. Deze laatste beroeps-categorie zal men in een grote stad zeker niet onder het patriciaat aantreffen, maar hoorde daar in een middelgrote stad zeker bij. Nadat tot omstreeks 1675 de katholieke familie Van Ingen de voornaamste notarissen leverde, kwamen er geleidelijk meer protestantse notarissen die, na een voorloper in burgemeester Adriaan Moll (1623-1635), sedert 1669 regelmatig op het kussen kwamen. Ook in de 18de eeuw was het burgemeestersambt te combineren met het notarisambt. Het aandeel van de notarissen in de magistraat zou oplopen van 8% (1651-1700) naar 15% (1751-1795). In tijden van crisis stonden de notarissen die geen deel uitmaakten van de magistraat aan de andere kant: bij de 'plooiers' van 1703 doen er twee mee en in de municipaliteit van 1795 zijn er ook twee actief. De gehele 19de eeuw door hadden notarissen zitting in de gemeenteraad, evenals artsen, apothekers en advocaten.

Eén categorie beroepen, die tussen 1579 en 1730 in de regering vertegenwoordigd was, zou daarna verdwijnen: die van de kleine zelfstandige ondernemers en middenstanders. In Amersfoort kon men als vleeshouwer, bakker, goud- en zilversmid en tinnegieter op het kussen komen. Twee vleeshouwers (tevens vleeshandelaars?) brachten het tot burgemeester. Pas het sinds omstreeks 1690 levenslang worden van het lidmaatschap van de regering heeft een grote mate van verstar-ring teweeggebracht. Door het ontbreken van een afwisseling in het bekleden van de regeringsplaatsen tussen familieleden, zien we aan de 'democratische' bewegingen van 1703, 1787 en 1795 familieleden van zittende regenten en niet meer in aanmerking gekomen zoons en kleinzons van vroegere regenten meedoen. Daarbij kan ook van familietraditie gesproken worden; zoals er voor het katholieke patriciaat een lijn loopt via 1629 en 1703 naar 1795, zo loopt er voor de buitengesloten protestanten een lijn van 1703 via 1787 naar 1795.

Noten

1. Met inbegrip van het omliggende platteland.
2. Ontleend aan het Resolutieregister van Amersfoort op 15 oktober 1798. Het totaal van de bevolking is 868 inwoners hoger dan dat wat in de volkstelling van dat jaar wordt opgegeven; vermoedelijk zijn dit kerkgangers van het platteland.

'De Drie Ringen' aan de Kortegracht

L. van Hoorn-Koster

Hoek Kortegracht-Drieringensteeg, recente opname.

Zoals wel voldoende bekend zal zijn, is de bierbereiding gedurende enkele eeuwen een der voornaamste middelen van bestaan in Amersfoort geweest. Een groot deel der inwoners was in deze bedrijfstak werkzaam of was er indirect bij betrokken door de toelevering van grondstoffen (graan en hop) en de afvoer van het eindprodukt dat tot ver in andere gewesten aftrek vond vanwege zijn uitstekende kwaliteit. Veel is hierover in de loop der jaren reeds geschreven, maar de publikaties beperken zich als regel tot de

vermelding der talrijke maatregelen die door het stadsbestuur werden genomen ter bescherming en instandhouding van deze door heffing van accijnzen ook voor de stedelijke financiën hoogst belangrijke nering. Minder bekend is de geschiedenis van de diverse brouwerijen zelf en van hun eigenaar-brouwers. Reeds in de vijftiende eeuw is op grote schaal sprake van panden die van een brouwketel zijn voorzien, waarbij de laatste bij eigendomsoverdrachten afzonderlijk worden vermeld en als onroerend goed worden

aangemerkt. Het zijn dan echter nog slechts huisbrouwerijtjes van geringe omvang en zeer beperkte produktiemogelijkheden. Aan het eind van de zeventiende eeuw neemt hun aantal belangrijk af, zulks als gevolg van de toenemende concurrentie van bierbrouwerijen in andere steden, waardoor men wel genoodzaakt was de kwaliteit van het Amersfoortse bier zoveel mogelijk op te voeren. Dit leidde tot een concentratie der produktie in een aantal grotere brouwerijen die merendeels gelegen waren langs de beide zijden van de Lange- en Kortegracht en waarvan de namen tot in onze tijd bekend zijn gebleven. Evenals zulks nu nog het geval is speelde ook toen de naamsbekendheid een grote rol in de concurrentiestrijd. Vandaar dat men duidelijk van elkaar te onderscheiden namen koos en de brouwerijen van een hiermede in overeenstemming zijnde goed herkenbare gevelsteen voorzag. Ook de biertonnen en gereedschappen werden van dit 'merk' voorzien. Een van deze brouwerijen was genaamd De Drie Ringen en was gevestigd aan de Kortegracht, op de hoek van de huidige Drieringensteeg. Het bijbehorende woonhuis stond ernaast aan de Kortegracht. Het gehele complex strekte zich uit tot en met de huidige panden Kortegracht nr. 15 en 17.

In het jaar 1621 blijkt zij in het bezit te zijn van de broers en zusters Van Schadijck, behorend tot een in die tijd vermaard brouwersgeslacht. Zij moeten deze reeds geruime tijd bestaande brouwerij door vererving in hun bezit gekregen hebben. Op 7 februari van dat jaar verkochten zij gezamenlijk het woonhuis, de brouwerij met de gehele inventaris en de schuur aan de brouwer Evert Simonz. van Velsen en zijn vrouw Haesgen Rijcx. De schuur stond achter de brouwerij in een klein straatje (de huidige Rozemarijnsteeg) en de tuin was omheind met een planken schutting. De brouwerij De Drie Ringen behoorde tot de grote brouwerijen in de stad. Op verzoek van de nieuwe eigenaar inspecteerden twee schepenen, de heren Coenraet Frans en Henrick van Bronckhorst, zowel de aangekochte onroerende als de roerende goederen. Hun conclusie was dat over de

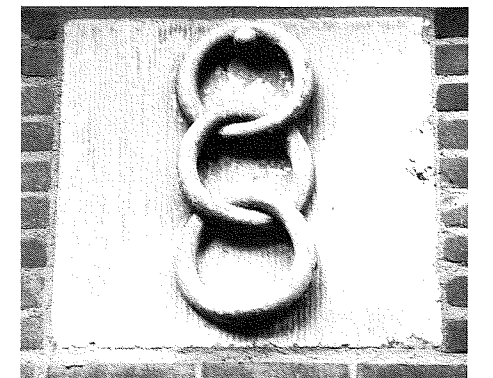
De oude gevelsteen in nieuwbouw Drieringensteeg.

koopsom van 1400 gulden geen 40e penning betaald behoefde te worden. Op het perceel waren twee renten gevestigd namelijk één ten bedrage van 1 gulden en 10 stuivers ten bate van een niet nader genoemde vicarie in de St-Joriskerk en één van 2 gulden, 12 stuivers en 12 penningen ten bate van één der vrouwenconventen. Evert Simonz. van Velsen en Haesgen Rijcx waren op 29 januari 1620 voor het Gerecht van Amersfoort getrouwd¹). Op 22 januari 1622 maakten zij voor notaris Evert van Mulenborch hun testament en secludeerden in deze akte tevens de Weeskamer uit hun boedel. Evert Simonz. van Velsen overleed in het jaar 1645²). De brouwerij werd van toen af aan door zijn weduwe beheerd. Op 30 augustus 1654 was zij genoodzaakt een hypotheek op haar huis en brouwerij te geven. Zij leende een bedrag van 1375 gulden van Geertje Willems, de weduwe van Tijmen Henricx Roos. De aflossing en rente mocht zij in drie termijnen betalen. Een deel van de som was een schuld die Geertje Willems van haar te vorderen had voor geleverde mout voor haar brouwerij. Haar bezit was toen al bezwaard met een hypotheek, verstrekt door de notaris Cornelis van Ingen, groot 1600 gulden. Deze lasten rustten nog steeds op het huis en de brouwerij toen zij het geheel op 9 juli 1655 verkocht aan Gerrit Bornbergen, brouwer en zijn vrouw Emmerentiana Aerts van Rijn. Dat de brouwerij van Gerrit van Bornbergen nog floreerde, moge blijken uit het feit dat hij in het jaar 1666 een door een aantal brouwers en brouwsters gesloten overeenkomst mede ondertekende³). Hem was echter geen lang leven beschooren. Wanneer hij is gestorven is niet bekend, maar in het jaar 1674 blijkt hij te zijn overleden, zijn weduwe en 6 kinderen achterlatende. Emmerentiana

nam de leiding in de brouwerij over. Stammend uit een geslacht van brouwers zal zij zeker veel steun van haar familie hebben gehad. Zij blijkt een goede zakenvrouw te zijn geweest die haar bedrijf uitstekend wist te beheren. Zij breidde op 9 maart 1674 en op 14 juni 1676 haar bezit nog uit door de aankoop van twee huisjes die achter haar brouwerij stonden in het Peterseliesteegje, zoals de naamloze steeg omstreeks het jaar 1650 genoemd werd. Eerst later kwam de (nu nog gebruikte) naam De Drieringensteeg in zwang. Ook voor haar kinderen was zij een goede en zorgzame moeder. Zij was op 26 januari 1675 getuige bij het huwelijk van haar dochter Haduwijna (Hadewich) met Warnerus van der Burch. Deze laatste was van beroep apotheker. Het jonge echtpaar ging wonen op de Hof. In hetzelfde jaar ondertekende Emmerentiana en haar dochter Maria een akkoord dat met een aantal andere brouwers gesloten was⁴).

Zoals te doen gebruikelijk had ook zij een aantal huizen in bezit, waarin een tapperij gevestigd was. Dit om verzekerd te zijn van een goede omzet van haar bier. Zo verhuurde zij in het jaar 1681 de haar toebehorende tapperij in de Teut 'waar de Moriaen uithangt' voor 3 jaren aan Claes Cham. De huurprijs was 58 gulden per jaar en dit bedrag mocht Cham in 4 termijnen voldoen. Zij stelde echter als voorwaarde dat hij alleen haar bier en geen bier van andere brouwers mocht tappen, op straf van huuropzegging. Ook werd vastgelegd dat hij het huis alleen met zijn gezin mocht bewonen en geen andere personen zou onderverhuren⁵). Dergelijke verhuringen waren in die tijd heel gewoon. Zo verhuurde ook Johanna van Deuverden, brouwster en weduwe van Volchardt van Westrenen, haar huis aan de Bloemendalse Poort

'waar Breda uithangt' onder dezelfde voorwaarden⁶). Haar tweede dochter Odilia huwde in 1683 met Jr. Johan Cornelis Edmont. Als huwelijksgift ontving zij van Emmerentiana een stuk land in de 'Hooge Birckt onder het Gerecht van Soest', alsmede diverse meubelen en goederen tot een waarde van 3000 gulden⁷). De jonggehuwden gingen wonen in de Muurhuizen. Vier jaar later trouwde haar zoon Clemens met Maria Buysch. Emmerentiana gaf hem de helft van een eigendom in een huis dat aan de Kortegracht op de hoek van de Mooierstraat stond en waar 'het Wapen van Kampen' uithing, plus een tuin buiten de St.-Andriespoort en een som geld, samen tot een waarde van 2200 gulden als huwelijksgift mee⁸). In hetzelfde jaar werd op 17 december weer een bruiloft gevierd en wel van haar zoon Gijsbertus. De gelukkige bruid was Margaretha van Birkhoven. Ook hij ontving van haar zijn aandeel in zijn vaders nalatenschap, onder meer een stuk land in Hoogland. Wat de juiste reden ook geweest mag zijn, geen van haar zoons voelde kennelijk de behoefte de leiding in het bedrijf van hun vader over te nemen, want haar derde zoon Johannes monsterde aan op een schip naar Indië. Samen met haar dochter Maria bleef Emmerentiana de bierbrouwerij beheren. In het jaar 1689 machtigde zij Maria om van de 'Heeren Bewinthebberen der Oost Indische Compagnie ter Camere Stad Amsterdam' het

De gevelsteen 'De Drie Ringen'.

AANBESTEDING.

Op MAANDAG, den 25. JULIJ 1892, des avonds ten 7 ure zal door het Kerkbestuur der Israëlitische gemeente in de Consistoriekamer aan de Drieringensteeg bij enkele inschrijving worden

AANBESTEED:

Het AFBREKEN van het voormalig POSTKANTOOR en de DIRECTEURSWONING aan de Korte Gracht. en het BOUWEN van DRIE WOONHUIZEN aldaar.

Het bestek met de teekening liggen ter inzage in genoemde Consistoriekamer. Aanwijzing zal worden gehouden Vrijdag 22 Julij des namiddags ten 6 ure, door den heer T. A. J. VAN AS, die ook de noodige inlichtingen geeft.

Advertentie in de Amersfoortsche Courant van 14 juli 1892.

huisjes die achter de brouwerij in het Peterseliestraatje stonden en nog een perceel grond in Baarn. Op de herberg De Drie Ringen, die verhuurd was aan Thomas Carsse, rustte nog een last van 1200 gulden en op de bakkerij een van 300 gulden¹³). Maria is maar kort eigenares van de herberg in Soest geweest want reeds na twee maanden verkocht zij deze aan Cornelis van Wijckersloot, Johannes de Wilde en Gerrit Bosch, alle drie woonachtig te Utrecht, voor de som van 1600 gulden¹⁴). In 1704 toen zowel Cornelis van Wijckersloot als Gerrit Bosch waren overleden verkochten hun erfgenamen tezamen met Johannes de Wilde de herberg aan de brouwer Assuerus van Dijk, eigenaar van de brouwerij 'De Lelie' te Amersfoort¹⁵). Ongetwijfeld zal het uithangbord De Drie Ringen direkt plaats hebben moeten maken voor een met de Lelie.

Rond 1700 is de brouwerij van Emmerentiana aan de Kortegracht verkocht aan Gerard Morray en Johan Thiens¹⁶). Deze verhuurden de brouwerij in een poging het bedrijf aldus te continueren, maar hun inspanningen bleken tevergeefs. Dit leidde ertoe dat omgezien moest worden naar een andere bestemming voor het pand en deze werd uiteindelijk gevonden toen de gebroeders Pieter en Arend van der Meersch het in 1706 voor een bedrag van 2400 gulden kochten teneinde aldaar een zeepziederij te beginnen¹⁷). De gebroeders van der Meersch waren geen onbekenden in Amersfoort. Zij bezaten reeds een potas-branderij die gelegen was buiten de Kleine Koppel op een stuk grond met opstallen die zij huurden van de weduwe van Rutger van Geyn. Zij ontvingen van de Magistraat veel steun om hun bedrijf aldaar, waarvan het eindprodukt gebruikt werd voor zeep-

en glasfabricage, in stand te kunnen houden. Zo waren zij vrijgesteld van een aantal stedelijke belastingen, zoals turf-pacht, waag- en familiegeld en diepgeld op de Eem.

Op 23 november 1705 wendden zij zich tot de stadsregering met het verzoek om, met uitsluiting van alle anderen, in Amersfoort een zeepziederij te mogen oprichten, met behoud van alle voorrechten die aan hen verleend waren voor de potas-branderij. Enige weken later, op 14 december 1705, besloot de Raad het gevraagde octrooi te verlenen¹⁸). Zij hielden de zeepziederij lang draaiende. Of het een winstgevend bedrijf was is dubieus daar zij op 5 januari 1718 genoodzaakt waren het voor die tijd aanzienlijke bedrag van 11000 gulden te lenen van de heer Gilbert de Flines uit Amsterdam, die hiervoor het huis, de zeepziederij en de schuur tot onderpand kreeg. In het jaar 1732 blijken Arend van der Meersch en zijn vrouw Petronella Heuveling de enige eigenaren van het gehele perceel te zijn. Zij machtigen dan mr. Alard Pannekoek, die afwisselend als raad en schepen deel uitmaakte van de vroedschap, om namens hen De Drie Ringen, inclusief de gehele inventaris die gemerkt was met drie ringen, te verkopen. Na enkele maanden werd het geheel verkocht aan Gerrit Hegeman, Wilhelmus Ignatius Boelhouwer en Cornelis Franciscus Boelhouwer¹⁹). Dit transport werd pas op 13 februari 1736 officieel in de protocollen van het Gerecht opgenomen. De koopsom bedroeg 11000 gulden. Reeds na enkele jaren, op 26 oktober 1740, droeg Wilhelmus I. Boelhouwer zijn derde part in het bedrijf over aan Cornelis Fr. Boelhouwer en op 15 maart 1743 verkochten Gerrit Hegeman en zijn vrouw Maria Boelhouwer eveneens hun aandeel. Cornelis Franciscus Boelhouwer, van beroep zeepzieder, en zijn vrouw Helena Pool waren aldus enige eigenaren van de zeepziederij geworden. Lange tijd bleef het familiebezit, maar het is onzeker wie het bedrijf na Cornelis heeft voortgezet. Eerst op 1 juni 1792 werd het huis en de zeepziederij met de ijzeren ketel, loogkalk-potas- en oliebakken en verder gereedschap, met de tuin, stalling en

pakhuis daarachter in de Rozemarijnsteeg, voor 19000 gulden verkocht aan de heer Geurt van de Bogaard, procureur voor het Gerecht van Amersfoort en zijn vrouw Cornelia Antonia Bonte.

De verkoop geschiedde door de erfgenamen Johannes Warnerus Pelgrom, doctor in de beide rechten en zijn vrouw Johanna Maria Boelhouwer, Helena Cornelia Boelhouwer, meerderjarig en ongehuwd, die allen in Zevenaar woonden en ieder 1/3 part van de erfenis opeisten. Maar de heer Eligius van Straeten, wonende in Xanten, die gehuwd geweest was met wijlen Wilhelmina Francisca Boelhouwer wendde zich op 23 januari 1792 in zijn hoedanigheid als vader en voogd over zijn minderjarige dochter Johanna Maria Helena van Straeten, met een verzoekschrift tot de magistraat van Amersfoort opdat deze erop zou toezien dat ook zijn dochttertje de aan haar moeder toekomende portie in de erfenis zou worden toebedeeld. Op diezelfde dag richtte ook de nieuwe eigenaar zich met een rekest tot de Vroedschap. Hij schrijft hierin dat hij 'thans eigenaar van de zeepziederij De Drie Ringen met het voornemen van zoveel mogelijk de thans vervallen affaire weder tot eene florissante staat te brengen waartoe eene aanmerkelijke somme van penningen zoude nodig zijn, verzoekende dus tot meerder securiteit zodanig uitsluitend octroy als voorheen omtrent gemelde fabriek heeft plaatsgehad'. Dit octrooi werd hem verleend, aangezien de magistraat in die tijd de industriële activiteiten zoveel mogelijk stimuleerde om werkgelegenheid te scheppen. Ondanks het feit dat de zeepziederij wat verlopen was zag de heer Van de Bogaard kennelijk nog wel mogelijkheden er nieuw leven in te blazen. Het is onbekend in hoeverre dit hem is gelukt. Toen zijn erfgenamen op 17 maart 1824 de zeepziederij met het woonhuis, pakhuis en stalling alsmede een huis in de Drieringensteeg verkochten aan de heren Abraham Heyman Schaap, Jacob Eliazar Herschel en Benjamin Mozes Schaap, parnassijns van de Israëlitische Gemeente te Amersfoort, voor de som van 4810 gulden, stond de zeepziederij evenwel leeg. Het huis en de stalling werden toen

De brouwer. Illustratie uit Het menselijk bedrijf (Amsterdam 1694) van Jan en Caspar Luyken.

verhuurd aan kapitein Florence, het pakhuis aan mevrouw Van de Pol²⁰). Ook de voormalige zeepziederij werd door de nieuwe eigenaren verhuurd. Hierin was onder meer van het jaar 1867 tot 1892 het postkantoor van Amersfoort gevestigd. Op den duur werd deze ruimte echter hiervoor te klein en verhuisde deze dienst naar het begin van de Kortegracht waar een nieuw gebouw was opgetrokken. Het besluit om het huis en de voormalige zeepziederij af te breken dateert van het jaar 1892. Aan museum Flehite werden 2 gevelstenen geschonken, voorstellende De Drie Ringen, die bij afbraak waren vrijgekomen. Eén ervan is thans aangebracht in een enige jaren geleden nieuw gebouwd huis aan het begin van de Drieringensteeg bij de Muurhuizen. Op de plaats waar het huis en de zeepziederij gestaan hadden verzezen drie woonhuizen, Kortegracht nr. 15, 17 en 19, die alle verhuurd werden. Tenslotte kan nog vermeld worden dat de heren Abraham Herschel Benjaminsz., Jonas van Vollenhoven en Maurits van Raalte, tezamen als parnassijns deel uitmakende van het bestuur der Israëlitische Kerk te Amersfoort, handelende krachtens besluit van de kerkeraad van 17 december 1911 en getekend door voornoemde drie heren en Maurits Salomon de Pool, Mozes Izak de Haas, Jacob Klasser en Philip Troulder, allen kooplieden te Amersfoort en tezamen vormend de kerkeraad, op 1 mei 1912 de twee woonhuizen, Kortegracht nr. 15 en 17 en een pakhuis daarachter in de Rozemarijnsteeg staande, verkochten aan de heren Hendrik Marius Everhard Hubers en Jan Jacob Vormer, sigarenfabrikanten voor de som van 15500 gulden²¹).

Gebruikte afkortingen

DKOR = Dienst van het Kadaster en Openbare Registers te Utrecht
GAA = Gemeentearchief te Amersfoort
inv. = inventaris
Not.A. = Notariële Archiven
Recht.A. = Rechterlijke Archiven

De overdrachten van onroerend goed die voorkomen in de protocollen van transporten en plechten van het Gerecht Amersfoort (Recht.A-inv.nr.436 en inv.nr.433) alsmede de resoluties van het stadsbestuur waarvan de data worden genoemd, worden niet afzonderlijk geannoteerd.

Noten

1. J. G. Smit: Huwelijken voor Schepenen van Amersfoort 1585-1671 *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie*, 1973.
2. GAA-Weeskamer 1-I, 29 december 1645.
3. GAA Not.A.inv.nr.AT 014-a001, 26 juli 1666.
4. GAA Not.A.inv.nr.AT 014-a001, 23 maart 1675.
5. GAA Not.A.inv.nr.AT 010-b005, 4 nov. 1680.
6. GAA Not.A.inv.nr.AT 010-b006, 4 mrt. 1703.
7. GAA Not.A.inv.nr.AT 013-b003, 12 april 1683.
8. GAA Not.A.inv.nr.AT 022-b001, 5 mrt. 1687.
9. GAA Not.A.inv.nr.AT 022-b001, 25 nov. 1689.
10. L. van Hoorn-Koster: Gerrit Laurenszoon van Stellingwerff, *Flehite*, 17e jrg. 1985 nr. 4 (februari 1986) blz. 62/63.
11. GAA Raadsresolutie inv.nr.35, 28 okt. 1696.
12. GAA Not.A.inv.nr.AT 020-b001, 11 aug. 1697.
13. GAA Not.A.inv.nr.AT 022-b001, 25 jan. 1698.
14. GAA Not.A.inv.nr.AT 022-b001, 23 mrt. 1698 en GAA Not.A.inv.nr.AT 016-b005, 4 maart 1698.
15. GAA Not.A.inv.nr.AT 016-b006, 16 mei 1704.
16. GAA Oud Archief inv.nr.144, Anno 1700.
17. GAA Not.A.inv.nr.AT 024-b001, 27 jan. 1706 en Recht.A, inv.nr.436-31, 16 mrt. 1707.
18. GAA Oud Archief inv.nr.752.
19. GAA Not.A.inv.nr.AT 031-a003, 21 mei en 15 juli 1732.
20. GAA Not.A.inv.nr.AT 056-a018, 17 mrt. 1824.
21. DKOR deel 459-43, 1 mei 1912.

De oudste oorkonde op naam van het Sint Joriskapittel, 1342

C. A. van Kalveen

Het geschreven bronnenmateriaal voor de Amersfoortse geschiedenis in het algemeen is niet alleen voor de pre-stedelijke fase schaars, maar ook nog voor de periode sedert de stadsrechtverlening van 1259 tot tenminste 1340 toe. Onder meer het aantal oorkonden dat rechtstreeks door of vóór de stad is uitgevaardigd, en andere schriftelijke vermeldingen zijn wel zeer beperkt. Dit is algemeen bekend, en door inzage van de stedelijke charterlijst en van het stedelijk privilegeboek ook gemakkelijk te controleren¹⁾.

Nog ongunstiger ligt het met de oudste geschiedenis van de belangrijkste en oudste instelling in het middeleeuwse Amersfoort, namelijk de Sint Joriskerk. Voor de periode tot 1340 zijn zegge en schrijve niet meer dan vier akten overgeleverd. Dat betreft achtereenvolgens de oorkonde van 1265, waarin de kerkmeesters worden genoemd, voorts die van 1317 waarbij de bisschoppelijke hof te Amersfoort bij de pastoorsgoederen in de stad werd gevoegd, en tenslotte de oprichtingsakte van het Sint Joriskapittel en de stedelijke goedkeuring daarvan, beide uit 1337²⁾.

Ook voor de periode daarna, dus sedert 1340, tot zelfs omstreeks 1374 toe, blijft het oorkondemateriaal betreffende de Sint Joriskerk en haar college van hoge geestelijken schaars. In de bovengenoemde akte van oprichting van het Sint Joriskapittel door bisschop Jan van Diest en gedateerd op 21 augustus 1337³⁾, staat de geestelijke Hubertus van Budel als een van de schenkers vermeld, die de stichting hadden mogelijk gemaakt. Hubertus van Budel, een van de initiatiefnemers bij de oprichting van het kapittel, was in de Utrechtse bisschopsgeschiedenis zeker geen onbekende. Op Bisschopshof, het paleis van de bisschop, fungeerde hij als ambtelijk registerklerk⁴⁾. Verder was hij bepaald niet onbemiddeld: hij had inkomsten als domkanunnik, pastoor van Bolsward, en vooral ook als pastoor van de belangrijke Utrechtse Buurkerk. In genoemde oprichtingsoorkonde van 1337 van het kapittel heet het, dat onder anderen Hubertus van Budel een belangrijke schenking van onroerend goed en vaste inkomsten aan de Sint Joriskerk deed⁵⁾, die daarin verder niet werden

gespecificeerd. Bijna honderd jaar geleden heeft de Utrechtse archivaris S. Muller Fz. in 1891 bij de publikatie van de 'Registers en rekeningen van het bisdom Utrecht 1325-1336' terloops die gift gespecificeerd⁶⁾ op grond van een formulierboek uit het archief van het belangrijke Utrechtse kapittel van Oudmunster. Muller verwees echter naar een toen, in 1891, gebrekkig geïnventariseerd archief van Oudmunster. Hij maakte daarbij in zijn inleiding tot de registers en rekeningen verwijzingen, die thans moeilijk zijn terug te vinden. Niettemin blijkt het betreffende gegeven thans te vallen onder nr. 329 van de huidige inventaris⁷⁾. Wat blijkt dan?

Muller heeft de inhoud van dit gegeven betreffende de schenking door Hubertus van Budel op hoofdpunten juist weergegeven, maar de betekenis ervan voor de Amersfoortse geschiedenis schromelijk onderschat. Het is namelijk helemaal niet zomaar een terloops gegeven. Het gaat hier om een volledige akte, die door het kapittel van de Sint Joris kort na de dood van Hubertus van Budel is opgesteld. Muller kende het overlijdensjaar van kanunnik Hubertus van Budel niet. Ook de uitvoerige en betrouwbare kanunnikenlijst van Wouter Brock geeft geen uitsluitel⁸⁾. Wel is de laatste vermelding van Hubertus van Budel terug te vinden in een oorkonde van 1342⁹⁾. Het betreffende gedeelte van dit onderhavige formulierboek van Oudmunster is geschreven in 1346. Deze akte kan echter niet worden gepast in de samenhang van de bekende en reeds lang gepubliceerde en zelfs vertaalde documenten betreffende de herziene statuten sedert 1344/1345. Het stuk behoort duidelijk nog tot de nasleep van de oprichtingsoorkonde van 1337. De conclusie ligt voor de hand. Alle gegevens die beschikbaar zijn in acht genomen, dateert de hier uit te geven akte van 1342. En zo is deze akte van het Sint Joriskapittel de vijfde in volgorde van ouderdom, en moet in de chronologie worden geplaatst tussen de oprichtingsakte van 1337 en de herziene statuten van 1344¹⁰⁾. Deken van het kapittel was toen nog steeds Philippus, de eerste deken sinds de oprichting van het kapittel in 1337. Hij blijkt niet alleen onder bisschop

Zegel van het kapittel van de St. Joriskerk.

Jan van Diest, maar vooral ook in de eerste regeringsjaren van bisschop Jan van Arkel een zeer voornamelijk landsheerlijke raad te zijn geweest. Hij trad op als eerste getuige bij oorkonden die Jan van Arkel omstreeks 1345/1346 te Vollenhove heeft uitgevaardigd. Ook kennen wij nu eindelijk zijn achternaam. Wie was die intrigerende Philippus uit de stichtingsoorkonde? Hij heette 'Philippus, genaamd Stouf'¹¹⁾.

Op het gemeentearchief van Amersfoort ontbreekt de akte in het kapittelboek van de Sint Joris¹²⁾, een van de pronkstukken aldaar. Dat kapittelboek is namelijk in de zestiende eeuw samengesteld. Het is geschreven op grond van een ouder cartu-

larium. Sommige akten waarvan toen de bewijskracht was vervallen, zijn dan ook niet meer opgenomen (afgeschreven) in dit kapittelboek. Het is de oudste akte die door het kapittel zelf is uitgevaardigd, in 1342, na de dood van Hubertus van Budel.

Het regest (samenvatting) en de letterlijke oorkonde-tekst van de aanvaarding van het legaat bij testament van domkanunnik Hubertus van Budel luiden als volgt.

1342.

Het kapittel van de kerk van Amersfoort heeft van wijlen domkanunnik Hubertus van Budel ontvangen:

1. een jaarrente van 3 zwarte Tourse ponden uit een hofstede te Amersfoort waar een stenen huis op staat, af te lossen door de debiteuren, tegen betaling van 32 pond;
2. de goederen en inkomsten die hij aan de beide door hem in 1337 gestichte prebenden in het Sint Joriskapittel heeft toegewezen;
3. een bijbel en een passionale (levensbeschrijvingen van martelaren);
4. een bedrag van 40 zwarte Tourse ponden; onder voorwaarde, dat bij onverhoopte opheffing van het kapittel alle schenkingen aan de executeurs-testamentair vervallen, en dat het kapittel zelf genoemde schenkingen niet vervreemdt.

*Rijksarchief in Utrecht,
Archief van het kapittel van
Oudmunster nr. 329, fol. 34v.*

Quedam legatum et promissio.

Universis presentes litteras inspecturis. Nos capitulum ecclesie Amersfordensis Traiectensis dyocesis facimus manifestum, quod cum bone memorie Hubertus de Buedel olim canonicus ecclesie Traiectensis nobis et ecclesie nostre donaverit bona infrascripta visis talia.

1. Item ex quadam area in Amersforde ubi domus lapidea est sita tres libras nigras Turonenses quas debitores redimere prout cum XXX-ta duabus libris nigris Turonensibus;

2. Ad comparandum alibi redditus ita bonos singulis annis recipiendis que bona dictus Hubertus ad duas prebendas in dicta ecclesia Amersfordensi assignavit;
3. Necnon bibliam, passionale;
4. Et 40 libras nigras Turonenses, quas nostro capitulo Amersfordensi nomine testamenti dedit et legavit in hunc modum et sub hac forma.

Quod si forte imposterum quod Deus avitat erectionem et fundationem collegii nostri predicti dissipari destrui vel perire contingat, quod extunc sine omni traditione et contradictione bona, libri, et pecunie predicti ad executores ultime voluntatis dicti Huberti redire debeant pro sue voluntatis libito disponendum. Propter quod nos et successores nostros hiis presentibus dictis executoribus obligamus et promittamus, quod bona, libros et pecuniam predictas ad arbitrium viri conservabimus nec ipsa alienabimus nec ad usum alios quam, prout ipse Hubertus disposuit convertemus.

Et quod si dictum collegium nostrum perire contingat ipsa bona, libros, et pecunias dictis executoribus liberos et libera sine contradictione qualibet dimittemus.

In cuius rei testimonium sigillum ecclesie nostre presentibus duximus apponendum. [Datum en jaartal ontbreken].

Noten

1. Gemeentearchief Amersfoort, Stadsarchief nr. 31. De charterlijst berust ook in Rijksarchief Utrecht, Archief van het Archief inv. nr. 297.
2. Gedetailleerd wordt onder meer deze akte besproken in het artikel 'De Amersfoortse Sint Joris in de geschreven bronnen tot 1380', te verschijnen in het boek, aan te bieden aan onze oud-stadsarchivaris dr. J. Hovy.
3. Uitgegeven door A. Matthaeus, *Rerum Amorforriarum scriptores duo inediti* (Leiden 1693) 210. In Nederlandse vertaling door A. van Bemmelen, *Beschrijving der stad Amersfoort I* (Utrecht 1760) 70 vlg.
4. S. Muller Fz., *De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht 1325-1336, II, Werken van het Historisch Genootschap*, Nieuwe serie, 54 (Utrecht 1891) II-IV.
5. 'Donatis etiam eidem ecclesie per dominos Hubertum de Budel rectorem Civilis ecclesie Traiectensis, necnon Johannem de Havic, predictos presbyteros ac Theodericum dictum

Cosin de Ysselt laycum dicte nostre dyocesis et quosdam alios donatione libera et per nos ut prius vice dicte ecclesie receptis certis prediis et fructibus'. Passage uit de originele tekst van de oprichtingsakte, waarvan het originele charter berust in het Rijksarchief Utrecht, Archief van het Domkapittel nr. 3130, akte van 21 augustus 1337.

6. Zie de verwijzing onder noot 4, naar Muller, *Registers en rekeningen deel II*, p. IV-V.
7. Rijksarchief Utrecht, Archief van het kapittel van Oudmunster nr. 329, Formulierboek van de notaris Jacob van Scoenbriev, ca. 1370, fol. 34v. Een formulierboek is een manuscript behelzende onder meer modellen voor het opstellen en uitvaardigen van oorkonden.
8. Idem, Archief van het Domkapittel nr. 3069-I 'Hubertus de Buedel presbyter canonicus noster obiit XI kalendas julii 13' (mededeling dat Hubertus van Budel op 13 juli overleed, zonder verdere aanduiding van het jaar).
9. Akte van Hubertus van Budel betreffende schenking van een wildernis te Dalfsen in Overijssel, S.W.A. Drossaers, *Archief van de Nassause Domeinraad, deel 2. Regestenlijst van oorkonden* ('s-Gravenhage 1955) nr. 150, 12 mei 1342.

10. Te plaatsen tussen de akten van 1337 en 1344 zoals in Nederlandse vertaling afgedrukt bij A. van Bemmelen, *Beschrijving der stad Amersfoort I* (Utrecht 1760) 81, of in J. G. C. Joosting, *Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen, deel IV; De begrenzing van de rechtspraken der kerkelijke rechters onderling, Werken van het Oud-Vaderlandsche Recht, tweede reeks, 14* ('s-Gravenhage 1912) tussen de nrs. 43 en 44 (1337-1338).

11. Rijksarchief Utrecht, Archief Oudmunster, nr. 329, Formulierboek, fol. 9r., Akten betrekking hebbende op de afwijzing van bisschop Jan van Arkel inzake de verkiezing van Gerard van Amerongen tot proost en aartsdiaken van Oudmunster, 1346.
12. Gemeentearchief Amersfoort, nr. 553.

De grens tussen Leusden en Amersfoort

R. Polak

Het is nog maar kort geleden dat het verloop van de grens tussen de gemeenten Amersfoort en Leusden volop in het nieuws was. De plannen om ter hoogte van Oud Leusden het tracé van de nieuwe snelweg te volgen maakten in Leusden heel wat tongen los. De plaatselijke emoties kwamen pas tot rust toen het voornemen definitief van de baan bleek.

In dit artikel gaat het over voorafgaande grenswijzigingen tussen Amersfoort en Leusden. Het was immers in 1986 niet de eerste keer dat een grenscorrectie tussen beide gemeenten ter sprake kwam; rond de eeuwwisseling was dit ook het geval, alleen liep de grens toen heel anders. Bekend is het kaartje van Kuyper uit 1867 (afb. 2).

Het Leusdense grondgebied strekte zich uit tot aan het complex van de Juliana van Stolberg kazerne, dat thans als woongebied weer een veel stedelijker functie heeft. De namen Leusderweg en Leusderkwartier herinneren aan deze oude situatie. En wel heel illustratief in dit verband is de meer dan een eeuw oude Lisidunaschool. Amersfoort vormde omgekeerd ook als het ware een wig in Leusden. Aan beide zijden van de Arnhemseweg lag het Amersfoortse grondgebied, tot aan de brug bij Bavoort. De oude brug, waarvan de bruggehoofden vanaf de parkeerplaats van café-restaurant Bavoort nog te zien zijn. De oude straatweg, die daar de Heiligenbergerbeek kruiste, vormde ter plaatse de grens. In dit artikel willen wij nader ingaan op de grenscorrectie van 1917 die aan de bovengeschetste situatie een eind maakte. Terloops zal ook aandacht geschonken worden aan de wijzigingen van 1893 en 1962.

Het grondgebied van Leusden sinds 1814

Na de Franse tijd werden overal bij proces-verbaal de gemeentelijke grenzen vastgesteld. Voor wat betreft Leusden gebeurde dat op 9 augustus 1824 door de landmeter A. Slits in tegenwoordigheid van schout C. van Diepenheim-Scheltus en een aantal 'aanwizigers'. Dit 'proces-verbaal der verdeling van het grondgebied der Gemeente Leusden in sectien' bevindt zich nog in het Leusdense gemeentearchief¹⁾.

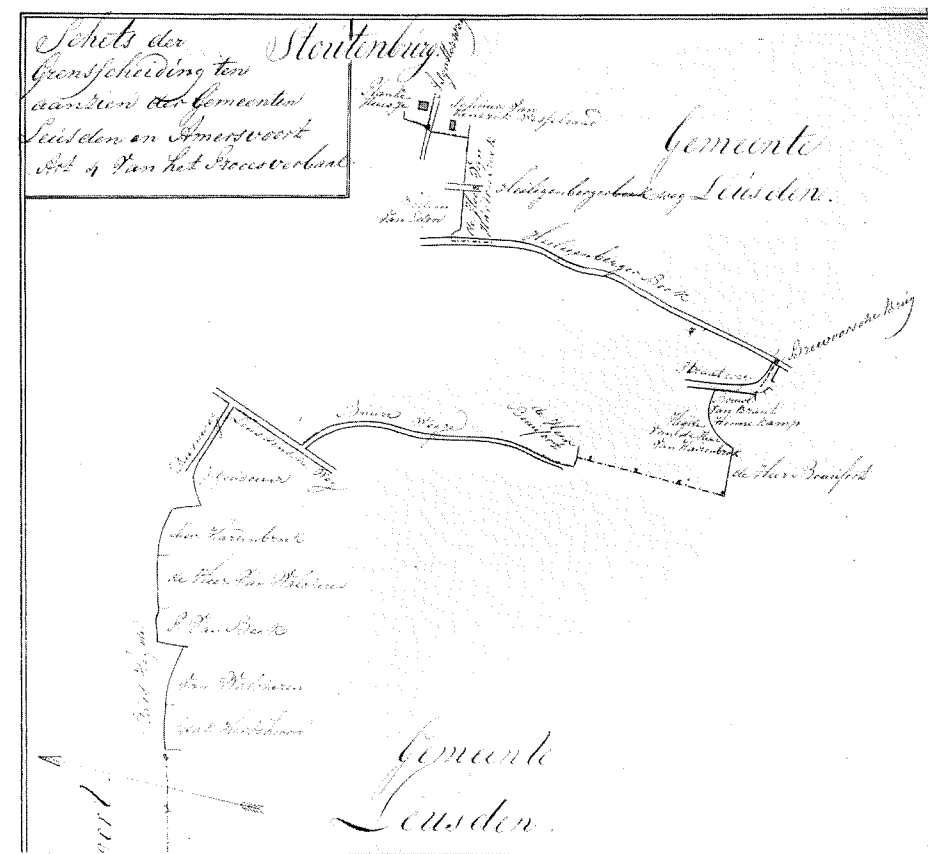
Kloksgewijs kwamen de grensscheidingen met Amersfoort, Stoutenburg, Scherpenzeel, Barneveld, Woudenberg en Zeist aan de orde.

Wij bepalen ons tot de grens met Amersfoort, waarvan we de schets uit het proces-verbaal afdrukken (afb. 1), en zullen

proberen te schetsen hoe deze in het tegenwoordige landschap zou hebben gelopen. Afb. 3 kan ons daarbij helpen. Wij beginnen op de plaats van de tegenwoordige school 'De Vosheuvel' juist aan de Amersfoortse kant van het viaduct in de Heiligenbergerweg. Op afb. 3 is deze plek aangeduid met 'Het Hek'. In de oostelijke richting liep de grens vandaar naar de Asschatterweg, maar vanaf boerderij de Mossel grensde Leusden aan de

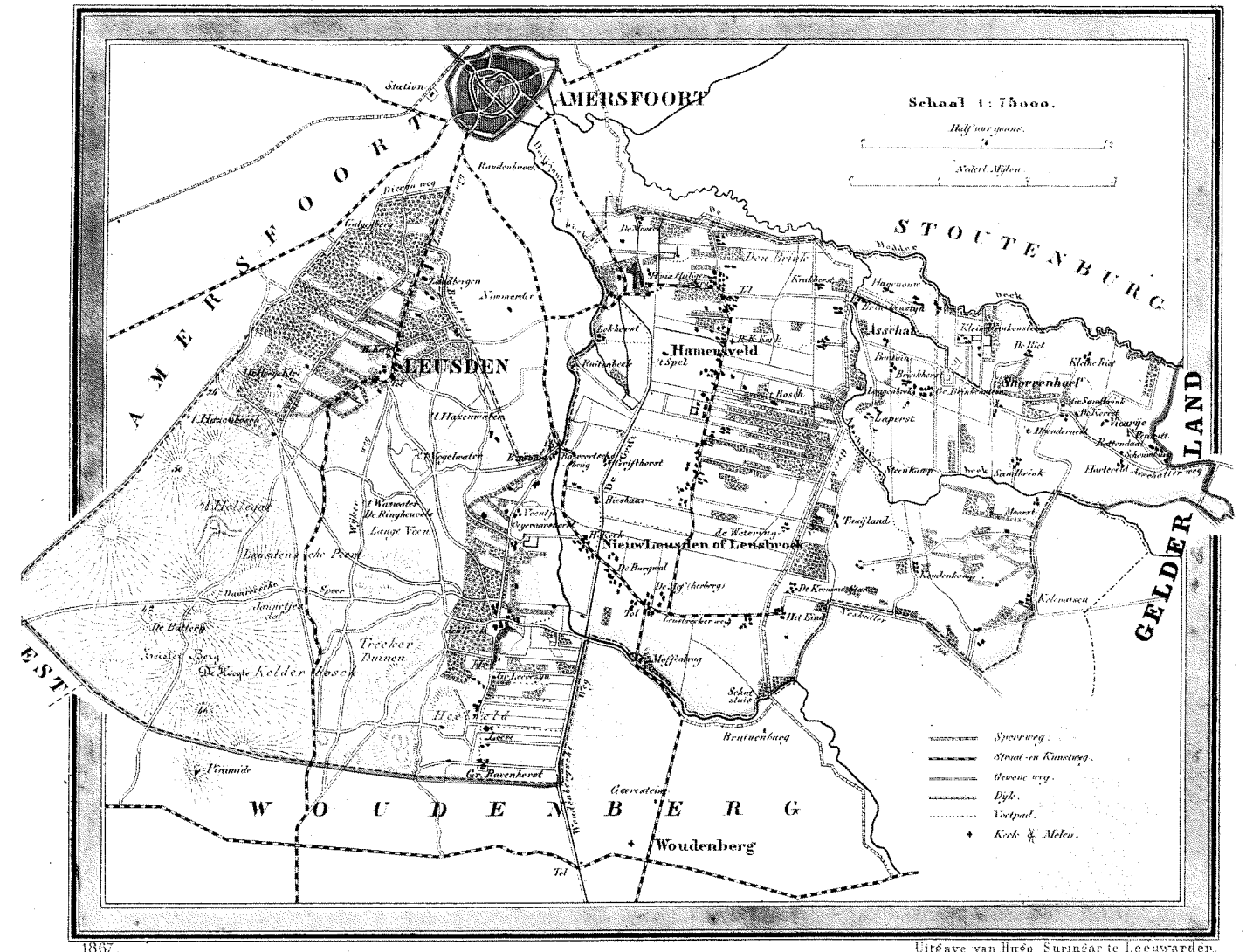
gemeente Stoutenburg. Verder naar het oosten volgde de grens een stuk van de Asschatterweg. Tot 1962 zou de grens tussen Leusden en Amersfoort op deze plaats ongewijzigd blijven. De aanleg van de snelweg maakte het nodig dat de grens toen parallel aan RW 23 werd getrokken. Het is interessanter vanaf de Vosheuvel de grens in de andere richting te volgen. Dat was dan eerst de Heiligenbergerbeek (ook wel Luntersche Beek genoemd) tot aan Bavoort. Vanaf de oude brug bij Bavoort liep de grens dan, achter de eerste huizen van de Trekerweg langs, door het bos naar de Paradijsweg, in het protocol aangeduid als Buurewegje. Het Buurewegje kruiste de Dodeweg en bereikte in het tegenwoordige Amersfoort ter hoogte van de Edisonstraat de Leusderweg. De grenslijn volgde de Leusderweg tot aan de Dievenweg, op de plaats waar in de jaren negentig de infanterieka-

1. De grens tussen Amersfoort en Leusden volgens het proces-verbaal uit 1824. Aan de Noordgrens 'de algemeene Heijde Genaamd Leusderberg' en de percelen van achtereenvolgens: Ysak Hartshoorn, Van Walcheren, Van Beek, Van Walcheren, mevr. Hardenbroek en J. Goudoever.

PROVINCIE UTRECHT.

GEMEENTE LEUSDEN.

2. De gemeentegrens van Leusden volgens de kaart van J. Kuyper in 1867.

zerne verrees. Aanvankelijk zat er in de Dievenweg geen knik en liep deze weg recht over het latere kazerneterrein. Langs dat deel van de Dievenweg, dat nu de Vondellaan heet, boog de grens dan in zuidelijke richting en omsloot het gebied de Hooge Klei in Leusden.

Men doet er goed aan te bedenken dat het landschap er zo'n honderd jaar geleden heel anders uitzag dan het tegenwoordige bos van het landgoed den Treek-Henschoten.

Er lagen heidegronden die behoorden tot de Leusderberg, een markgenootschap waarin een aantal eigenaren van boerderijen deelgerechtigd waren. Deze mark heeft een heel oude geschiedenis, die wellicht teruggaat tot in de 13de eeuw. In de vorige eeuw hadden door allerlei ontwikkelingen markgenootschappen hun tijd echter wel gehad, en net zoals dat overal elders het geval was, gingen ook hier stemmen op om de mark te verdelen in particuliere percelen.

Dit gebeurde in 1886. In hetzelfde jaar werden ook de onderhandelingen geopend over de verkoop van grond ten westen van de Doornseweg voor militaire doeleinden. Hoe de gemeente Amersfoort dit gebied in privaat eigendom

verwierf, en hoe het proces van ontbinding van de mark van de Leusderberg precies verliep is uitvoerig beschreven door Perks²⁾. De aanvankelijk gemeenschappelijke gronden konden nu voortaan voor allerlei doeleinden geëxploiteerd worden. Het noordelijk deel voor woningbouw en voor de aanleg van een kazerne.

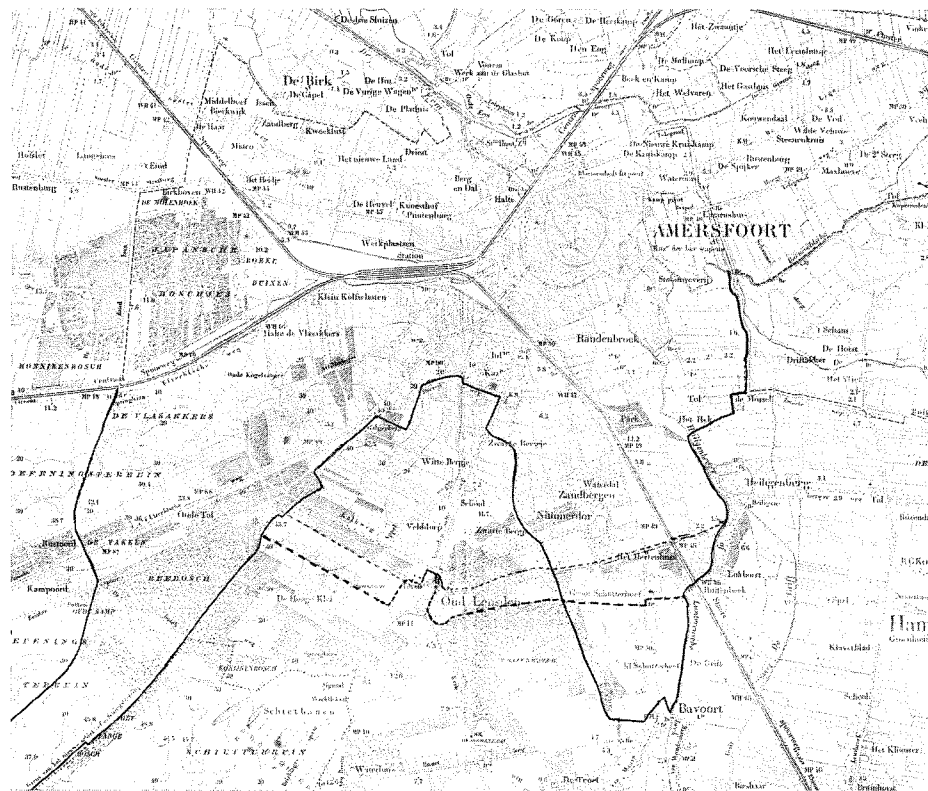
Veranderingen tegen het eind van de eeuw

Al voor 1890 rezen de eerste plannen voor de bouw van een infanteriekazerne juist op de grens van Leusden en Amersfoort. De 'moderne' Frans-Duitse oorlog van 1870/71 had velen overtuigd van de noodzaak wat meer aandacht te besteden aan militaire aangelegenheden. De kazerne bevond zich op een gunstige afstand van het oefenterrein, dat zojuist van de Leusderberg verworven was. Alleen zou het problemen kunnen geven, dat de kazerne op het grondgebied van twee verschillende gemeenten lag. De grens langs de Dievenweg doorsneed immers schuin het kazerneterrein (afb. 4). Zowel voor het burgerlijk als voor het militair gezag leverde deze toestand bezwaren op. En er werd dan ook een voorstel ontworpen, het kazerneterrein

geheel bij Amersfoort te voegen. In oktober 1893 werd een hiertoe strekkend wetsontwerp bij de Tweede Kamer ingediend door minister van Binnenlandse Zaken, Tak van Poortvliet. Met een opmerkelijke snelheid reageerde Leusden. Binnen veertien dagen lag er een adres van de gemeenteraad bij de Tweede Kamer³⁾. Hieruit blijkt dat men niet overtuigd was van de noodzaak van de voorgestelde correctie. Bovendien achtte de raad deze nadelig voor Leusden, omdat de gemeente daardoor een aantal belastingbetalende militairen zou verliezen. Nee, als er dan toch grenzen veranderd moesten worden, verzocht men 'de zaak daarheen te willen leiden, dat ook aan de naar zijn mening rechtmatige eischen van Leusden worde gevolg gegeven'.

Wat waren die Leusdense verlangens dan wel? De toegang tot de N.H. begraafplaats bij de toren van Oud Leusden liep – althans gedeeltelijk – via Amersfoortse grondgebied. Voor de laatste gang zowel uit Leusbroek en uit de Hamersveldse richting, werd van de Dodeweg gebruik gemaakt. Omdat de Dodeweg Amersfoortse grondgebied was, kon het Amersfoortse gemeentebestuur bijvoorbeeld

voorschriften vaststellen voor de tijden waarop het stoffelijk overschot vervoerd – en dus ter aarde besteld – moest worden. Nu is het maar de vraag of dit in de praktijk problemen zou hebben gegeven. Erg groot lijkt de kans daarop niet, want in elk geval was de Dodeweg al in 1887 – in goed overleg tussen de beide gemeenten – door Leusden in onderhoud genomen. Toen was het zandpad verhard met een laag takkenbossen en grind daarboven op ⁴⁾). Het lijkt dus wat onwaarschijnlijk dat er over de gang naar het kerkhof problemen zouden rijzen, maar hoe het ook zij, Leusden stelde in het adres voor, om het Amersfoorts gebied ten zuiden van de Dodeweg bij Leusden te voegen. Op aff. 4 is dit gebied aangegeven. Een voorstel voor een ruil van 118 ha tegen 10 ha Leusdens gebied. Onbescheiden? Maar er stonden slechts 6 woningen op waarin alleen maar veldarbeiders woonden, dus het gemis voor Amersfoort was gering, stelde de Raad van Leusden. Toch voelde men kennelijk dat dit wel wat ver ging. Eventueel was Leusden bereid een gebied van ongeveer gelijke grootte aan Amersfoort af te staan. In 1893 zou het hiervan niet komen. Het wetontwerp werd ongewijzigd aangenomen, zodat alleen het kazerneterrein ten noorden van de Dievenweg bij de grenscorrectie werd betrokken. Aan de verlangens van Leusden zou pas in 1917 worden tegemoet gekomen. Toen waren ook de belangen van de gemeente Amersfoort met een ruil van grondgebied gediend. Deze verandering had alles te maken met het feit dat inmiddels veel Amersfoorters ten noorden van de Kalkweg (Laan 1914) en Dodeweg op de voormalige Leusderberg waren gaan wonen. In 1914 ging het al om ruim 1500 personen. Vanaf dat jaar maken de notulen van B & W van Leusden melding van Amersfoortse verzoeken het bewuste grondgebied over te dragen.

3. De grens voor en na de grenscorrectie van 1917. De stippellijn geeft het verloop van de grens van 1917 weer, de ononderbroken lijn die van 1893. Behalve het meest noordelijke deel bij de Dievenweg geeft deze lijn ook de grens van 1824 aan.

Woningbouw in het noordelijk deel van de voormalige Leusderberg

Rond de eeuwwisseling breidde de gemeente Amersfoort zich snel uit. Voor het gedeelte Berg-Zuid, dat direct aan het Leusdense grondgebied grensde, werd na een jarenlange voorbereiding in 1914 door de Raad een uitbreidingsplan vastgesteld ⁵⁾. De vaststelling van dit plan was een uitvloeisel van de Woningwet 1902, art. 28, lid 1, die deze verplichtingen oplegde aan gemeenten met meer dan 10.000 inwoners, of waarvan de bevolkingstoename gedurende de laatste 5 jaar meer dan 20% was geweest. In 1905 werd ook van Leusden verwacht, dat het een door de raad vastgesteld uitbreidingsplan ter goedkeuring door G.S. zou inzenden ⁶⁾. Dit uitbreidingsplan had vooral betrekking op het noordelijk deel van de Leusderberg, dat voor woningbouw werd geëxploiteerd. De exploitatie geschiedde wel op een bijzonder gecompliceerde manier. De gemeente Amersfoort was nl. privaatrechtelijk eigenaar geworden van deze in Leusden gelegen gronden; we zagen al hoe dit na de ontbinding van de mark van de Leusderberg mogelijk was. Amersfoort wilde de terreinen voor woningbouw benutten, en verkocht daartoe verschillende percelen aan aannemers of maatschappijen. Zeer bekend is de Amersfoortse bouwer Pieter van Achterbergh. Vanzelfsprekend waren deze bouwers voor hun vergunningen op het Leusdense gemeentebestuur aangewezen, maar een landelijke gemeente als Leusden was natuurlijk niet voldoende toegerust voor alle werkzaamheden en verplichting die deze plotselinge uitbreiding meebracht. Een voorbeeld laat zien wat dit in de praktijk betekende. In maart

1914 verzocht de N.V. 'Amersfoort', maatschappij tot Exploitatie van onroerende Goederen, gevestigd te Amsterdam aan de Raad van Leusden toestemming om een bepaald stuk grond, aan de Leusderweg gelegen, te exploiteren ⁷⁾. Kennelijk werd de hele aanvraag doorgestuurd naar de stadse buurgemeente, zo blijkt uit een Amersfoorts schrijven in het Leusdens archief. Onder terugzending van de stukken adviseerde Amersfoort onder een aantal voorwaarden vergunning te geven. Leusden nam deze voorwaarden ongewijzigd over in het schrijven van 17 september 1914, waarin het verzoek van de NV 'Amersfoort' werd ingewilligd. Eerder in datzelfde jaar 1914 had de Leusdense Raad al besloten voor dit deel van de gemeente dezelfde bouwbepalingen vast te stellen als die welke in Amersfoort voor het plan Berg-Zuid van kracht waren ⁸⁾. Dit besluit werd genomen omdat de gemeente Amersfoort eind 1913 een groot bouwterrein had verkocht aan de Amersfoortse aannemer H. Kroes. Het bewuste terrein lag tussen Dievenweg, Appelweg en de westgrens van Leusden met Amersfoort. Op 13 februari stelde Amersfoort Leusden van deze verkoop in kennis ⁹⁾. Het Amersfoortse gemeentebestuur sprak daarbij de wens uit dat de wijze van bebouwing zou aansluiten bij het aangrenzende Amersfoortgedeelte Berg-Zuid (Bergkwartier). De achtergrond hiervan was dat men in Amersfoort verwachtte dat dit deel van Leusden binnen afzienbare tijd tot Amersfoort zou gaan behoren. Waarschijnlijk bracht Amersfoort de grenscorrectie in 1914 ter sprake naar aanleiding van de versnelde woningbouw op Leusdens grondgebied. Wellicht

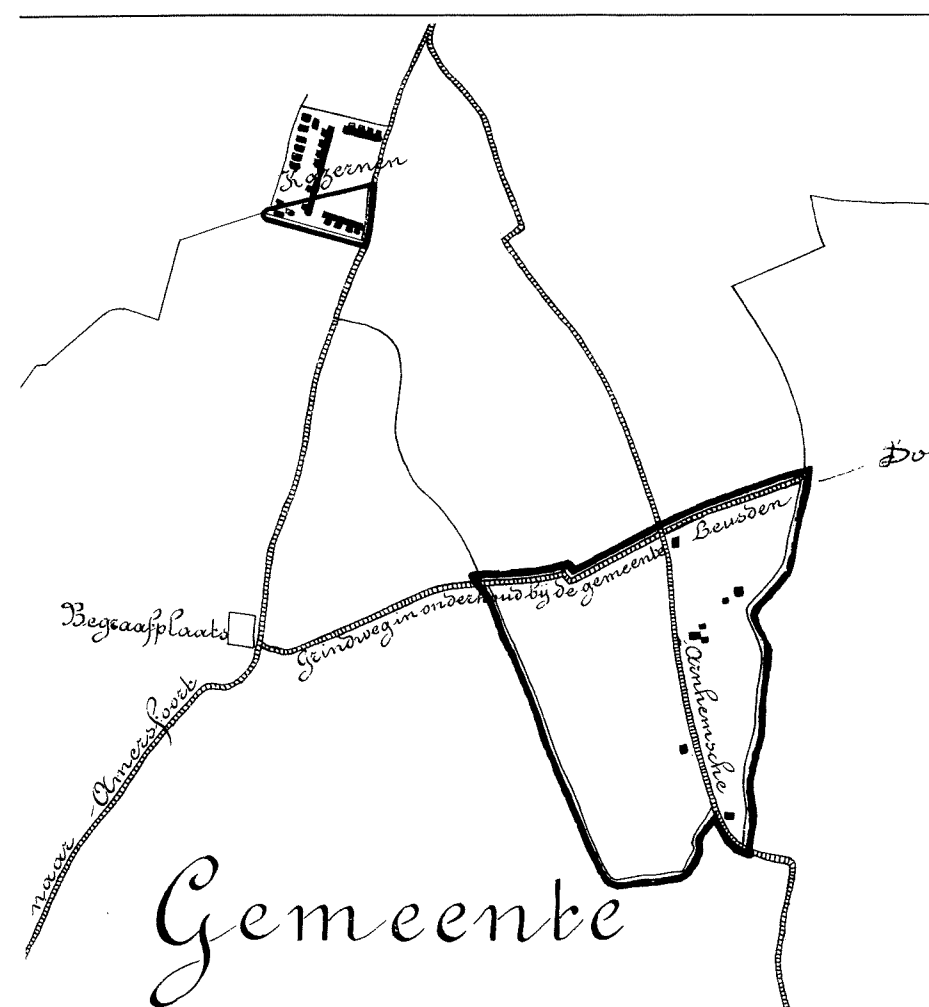
vonden er al voor 1914 onderhandelingen plaats tussen beide gemeenten, maar tot nu werd daarover niets gevonden in de stukken.

Nog in het voorjaar van 1914 leidde het overleg tussen de beide gemeentebesturen tot het resultaat, dat door elk van beide gemeenteraden een gelijklopend adres aan G.S. van Utrecht werd verzonden, met het verzoek een grenswijziging te bevorderen. Als grens werd voorgesteld een lijn langs Kalkweg en Dodeweg tot aan de Lokhorsterbrug ¹⁰⁾. Behalve de hierboven genoemde argumenten van administratieve aard, werd als motief aangevoerd dat de ongeveer 1550 zielen tellende bevolking van het gebied ten noorden van de grens voornamelijk in Amersfoort werkzaam was; zij voelde zich dus met de Amersfoortse bevolking verbonden. Ook lezen we dat de bevolking ten zuiden van de Dodeweg tot aan Bavoort zich geheel één voelde met die van Leusden. Zoals zo vaak staan belangrijke overwegingen niet op papier. In één klap zou Leusden een behoeftige bevolkingsgroep van ruim 1500 personen kwijt raken. Het valt aan te nemen dat deze overweging ook zwaar telde. Op 10 november 1916 werd de wet die de grenswijzigingen regelde in het Staatsblad gepubliceerd.

Met ingang van 1917 was de lijn Laan 1914-Dodeweg-Lokhorsterweg de grens tussen Leusden en Amersfoort (afb. 3). Het historische gebied bij de toren van Oud Leusden bleef bij Leusden. De grenslijn liep a.h.w. noordelijk om dit terrein heen.

Een vergeten uitbreidingsplan

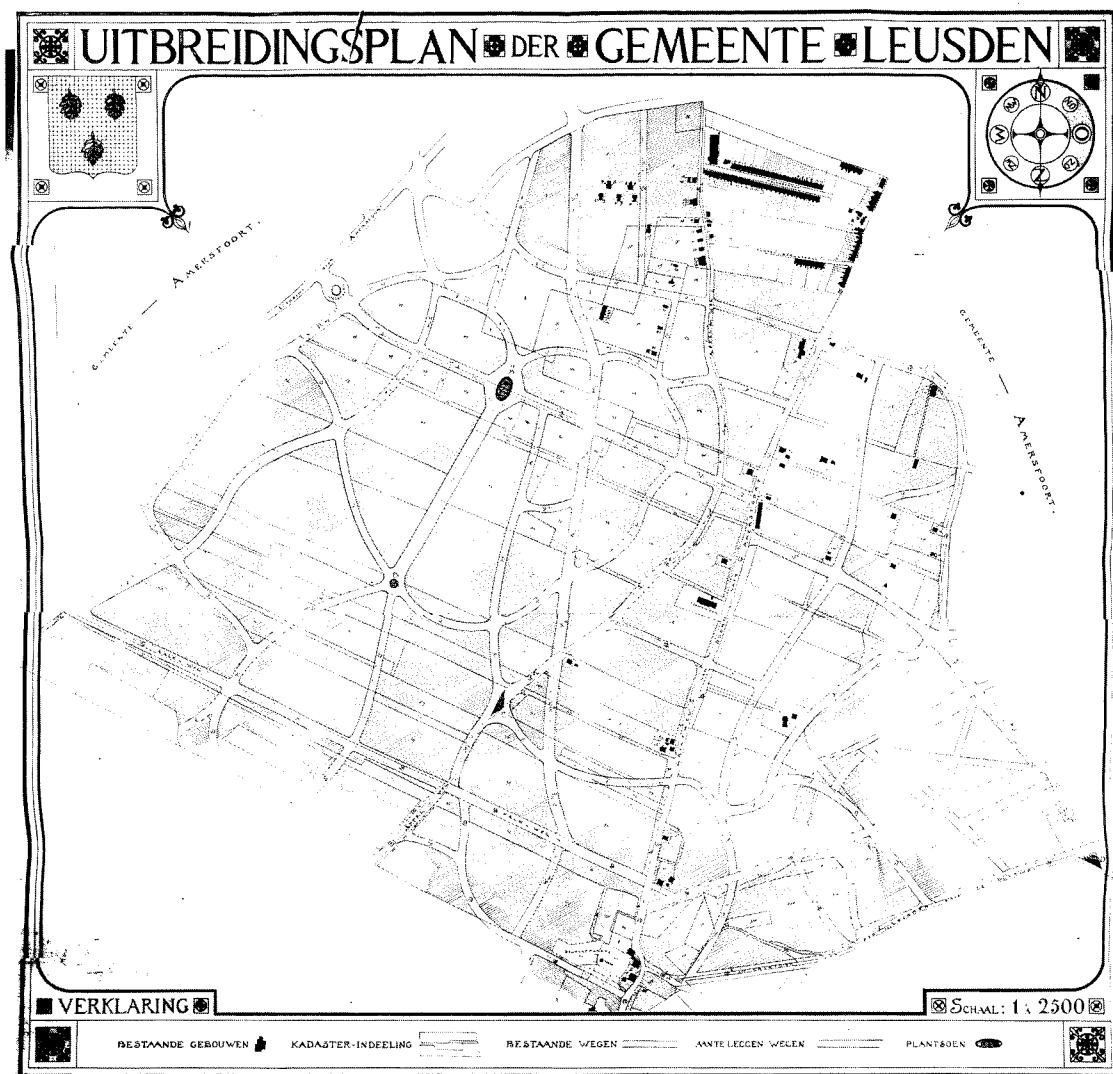
Toen het gebied rond de Leusderweg in 1917 bij Amersfoort kwam was ook het Leusdense uitbreidingsplan verleden tijd geworden. Het werd ook een vergeten plan, waarvan noch in Leusden, noch in Amersfoort een dossier is teruggevonden ¹¹⁾. Toch heeft het wel degelijk bestaan; daar wijst een teruggevonden met de hand ingekleurde kaart 'Uitbreidingsplan der gemeente Leusden' zonder meer op. Ook zijn er bij nauwkeurig onderzoek wel zinspelingen in stukken te vinden, waardoor we dit plan met zekerheid kunnen dateren in de periode 1910-1914,

4. Bijlage bij het adres van de gemeenteraad van Leusden aan de Tweede Kamer in 1893.

en wel zeer waarschijnlijk in de winter 1913-1914. Wat is er op de kaart zoal te zien? Het afgebeelde gebied ligt ten noorden van de Dodeweg en Laan 1914. Op een ondergrond met kadastrale verdeling zijn bestaande en ontworpen wegen aangegeven. De kaart als geheel doet direct denken aan de 'Jugendstil' periode: straten met veel rondingen, plantsoenen en bossages er tussen. Ook de zorg waarmee zo'n technisch ontwerp kleurrijk versierd is is frappant (afb. 5). Het lijkt erop dat er maar één exemplaar van is vervaardigd. De afmeting van de kaart is

100 x 80 cm, de schaal 1:2500; een datering en ondertekening ontbreken. Om de kaart te kunnen dateren is het nodig na te gaan wat er is afgebeeld. Er bestaan nog maar een paar wegen: Appelweg, Grintweg van Doorn naar Amersfoort (thans de Leusderweg), Molenstraat (thans van Bemmelstraat) en de Achter Bergstraat (thans Verhoevenstraat). Daarnaast zijn in een andere kleur veel ontworpen straten en plantsoenen aangegeven. Verder dan een plan is het nooit gekomen, maar op zijn minst is het al aardig eens even te fantaseren hoe anders

5. Het plan voor het nooit uitgevoerde bestemmingsplan van de gemeente Leusden uit ca. 1913-1914.

dan nu het Leusderkwartier eruit gezien zou hebben. In plaats van de voornamelijk rechte straten en hoeken van deze wijk, meer wegen met rondingen en parkachtig karakter, zoals we dat kennen van het gelijktijdige Bergkwartier. Waarom dateert het plan in elk geval van na 1910? Dit moet geconcludeerd worden uit het feit dat in het uitbreidingsplan als bestaande weg de Achter Bergstraat voorkomt. Op 15 januari 1910 vroeg de bekende Amersfoortse bouwkundige Pieter van Achterbergh toestemming een straat te mogen maken van de Leusdergrindweg tot de Appelweg¹²); tevens verzocht hij de Raad van Leusden deze straat een naam te geven. Zo ontstond de naam Achter Bergstraat in 1910¹³). In februari 1914 informeerde de inspecteur volksgezondheid hoever men gevorderd was met het in voorbereiding zijnde uitbreidingsplan¹⁴). Als we het volgens de agenda op 6 maart 1914 verzonden antwoord zouden kunnen terugvinden, waren we precies op de hoogte, maar het stuk zelf is niet te vinden¹⁵). Toch zal er wel een verband zijn met een aantekening in de notulen van B & W van 13 maart 1914, dus zo'n twee weken later: 'De voorzitter brengt ter tafel een door de gemeenteopzichter ingediende nota voor werkzaamheden ten behoeve van het uitbreidingsplan der gemeente, welke nota wordt goedgekeurd¹⁶'. De hier niet met name genoemde opzich-

ter was de Leusdense architect J. Pothoven. Hij was sinds 1908 met de afwerking van het uitbreidingsplan belast. Voor die tijd was de Amersfoortse gemeenteopzichter Kam al met de werkzaamheden begonnen, maar deze had het te druk om het werk te voltooien. We danken deze wetenschap aan een wel aanwezig antwoord aan de inspecteur volksgezondheid d.d. 17-11-1908¹⁷). Het is natuurlijk opvallend dat aanvankelijk de Amersfoortse gemeentearchitect Kam voor het Leusdense uitbreidingsplan was aangezocht. Ook hieruit blijkt weer dat de plattelandsgemeente Leusden niet voldoende toegerust was voor deze taken. Net als dat in 1914 zou gebeuren loste men deze moeilijkheid op in nauwkeurige afstemming op Amersfoort. De uiteindelijke afstand van dit gebied in 1917 was dan ook het vanzelfsprekende vervolg.

Na de Tweede Wereldoorlog

Na 1917 bleef de toestand ongewijzigd, totdat in de jaren vijftig Amersfoort het initiatief nam tot onderhandelingen met de gemeenten Leusden en Stoutenburg. De Keistad voorzag haar toekomstige uitbreidingen en eiste daartoe met name van de gemeente Stoutenburg nogal wat grondgebied. De onderhandelingen duurden lang, mede omdat de raad en het college van Stoutenburg niet gelijk over de kwestie dachten. Uiteindelijk werd pas in 1958 overeenstemming bereikt over de

RW 23 als de nieuwe grens¹⁸). Voor Stoutenburg betekende dit het verlies van goede landbouwgronden, voor Amersfoort ruimte voor woningen in Randenbroek en Schuilenburg. Voor de gemeente Leusden veranderde er niets wezenlijks. In plaats van Dodeweg/Lokhorsterweg werd nu de snelweg de grens, hetgeen wat weilanden opleverde. Daartegenover stond een verlies van grondgebied aan de overzijde van het viaduct in de Heiligenbergerweg. In 1962 kwam de wet in het Staatsblad en was de grenscorrectie van kracht¹⁹). De grenswijziging van 1962 bracht vooral de Stoutenburgse gemoederen danig in beweging, en daar was toen ook alle reden voor. Toch lijkt achteraf bezien de veronderstelling terecht, dat de herkenbare grens van RW 23 de gemeente Stoutenburg voor een annexatie door Amersfoort 'à la Hoogland' behoeft heeft. Wat zou de groeistad anders verhinderd hebben ook in zuid-oostelijke richting uit te dijen, zodat Amersfoort op de kaart een volmaakte cirkel, met de binnenstad als middelpunt zou zijn? Lijkt dat een te ver gezochte veronderstelling? Wellicht niet, want soms zou men denken dat voor planologen regelmatige figuren en rechte lijnen het ideaal zijn; en rechte snelwegen!

Noten

* Dit artikel verscheen eerder in iets uitgebreider vorm in het verenigingsorgaan van de Historische Kring Leusden, jrg. 2 (1986) 3, blz. 53-65.

1. Archief gemeente Leusden (AGL), doos ongeordende archivalia.
2. W.A.G. Perks, *Hoe uit een Frankische villa een 20e eeuwse landgoed ontstond. Leusden: den Treek en de Boom* (Alphen aan den Rijn 1956) 46-57.
3. AGL, bundel grenswijziging 1893 en 1917.
4. AGL, doos 10 nr. 7.
5. AGL, notulen B & W, d.d. 17-5-1887 en 26-5-1887.
6. GAA, bundel 'stukken betreffende de uitbreidingsplannen 1902-1915'.
7. AGL, schrijven G.S. van Utrecht aan B & W van Leusden d.d. 22-6-1905 (agenda 1905).
8. AGL, agenda 1914, nr. 225.
9. GAA, schrijven B & W Leusden aan B & W Amersfoort d.d. 4-3-1914 (bundel grensregelingen der gemeente 1822-1918).
10. AGL, schrijven B & W Amersfoort aan B & W Leusden (doos 10 nr. 7).
11. AGL, bundel grenswijziging 1893 en 1917 (doos 10 nr. 7).
12. GAA, bundel grensregelingen der gemeente 1822-1918.
13. AGL, agenda 1914, nr. 225.
14. AGL, agenda 1914, nr. 225.
15. AGL, agenda 1914, nr. 225.
16. AGL, agenda 1914, nr. 225.
17. AGL, agenda 1914, nr. 225.
18. AGL, agenda 1914, nr. 225.
19. AGL, agenda 1914, nr. 225.

Joodse gemeente verwerft besnijdenisregister

Op de veiling van Christie's te Amsterdam op 11 mei jl. verwierf de Nederlands-Israëlitische Gemeente Amersfoort een besnijdenisregister van Avraham ben (= zoon van) Mosje Levie en diens zoon Mosje, dat de jaren 1812-1873 beslaat. Op de achtste dag na hun geboorte worden Joodse jongetjes besneden door een gediplomeerd besnijder (mohel) daarin bijgestaan door de sandek, die het kindje vasthoudt. Voor de Joden is de besnijdenis een verbondsteken. Daarmee wordt de jonggeborene formeel opgenomen in de Joodse volkgroep. In het register worden steeds de naam van het jongetje, diens vader en plaats van de besnijdenis opgetekend. In totaal gaat het om 145 van deze vermeldingen in Amersfoort, Amsterdam, Baarn, Beusichem,

Buren, Culemborg, Deventer, Doorn, Hilversum, Leerdam, Maarssen, Nijkerk, Rhenen, Tricht, Wijk bij Duurstede, Veenendaal en IJsselstein. De aantekeningen over de jaren 1819-1822 ontbreken. Voor de notities werden 17 blanco pagina's gebruikt in een gedrukte uitgave van David ben Arie Leib of Lida, *Sefer Sod ha-Shem* (voorschriften en gebruiken bij de besnijdenis). Abraham ben Mosje Levie, die in 1838 overleed, was ook hulp voorzanger. Hij maakte net de uitbreiding van de synagoge niet meer mee, die in 1842 gerealiseerd werd. Bij die gelegenheid werden de ronde uitbouw en een nieuw portaal aan de oude synagoge toegevoegd. In 1860 had Amersfoort 446 Joodse inwoners.

Herinneringen aan mijn grootvader Peter van den Hooff (1848-1917), 'Stadsbaas' van Amersfoort

G. J. van den Hooff

Kort voor de eerste wereldoorlog wandelde een kleine jongen met zijn grootvader in het plantsoen bij Monnikendam. In de veronderstelling dat de gehele stad aan deze toebehoorde, vroeg hij: 'Opa, mag ik een stukje plantsoen?' Het antwoord was: 'Zeker, m'n jongen. Zie je dat stukje grond tussen die drie bomen? Dat is voor jou.' Monnikendam bleef voor mij het mooiste plekje van Amersfoort.

Terugdenkend aan deze algemeen geachte en, voor mij, bijzondere man, voldoe ik met genoegen aan het verzoek om enkele voorvallen uit leven en tijd van mijn grootvader te vertellen.

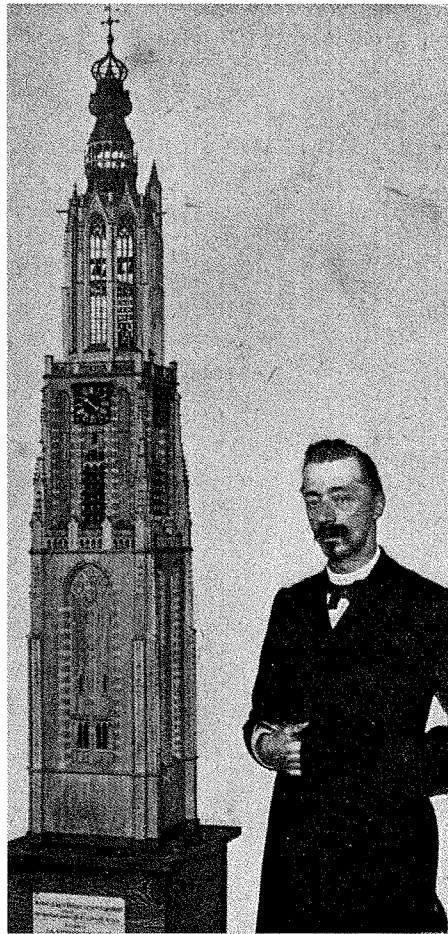
Als zoon van aannemer Johan van den Hooff (1821-1893) kreeg hij zijn praktijkopleiding in diens bedrijf en werkte als bouwkundig opzichter bij huizenbouw in Amsterdam (Vondelstraat). Op zesentwintigjarige leeftijd solliciteerde hij bij de gemeente Amersfoort en werd op 16 juli 1874 benoemd tot 'le opzichter van gemeentewerken en gebouwen'. In deze functie werd hij bekend als 'de stadsbaas'. Hij kreeg als woning het zo genoemde 'burgemeestershuis', het toenmaals mooie witte huis aan het begin van de Koestraat. In de tuin van het huis was een grote loods. Daar werden de gereedschappen en werktuigen van de stadswerkers (zo werden de stedelijke werknemers toen genoemd) bewaard. Ook lag er de vlaggestok van de toren. Op de verjaardag van de Koning kwam een aantal stadswerkers de vlag en vlaggestok halen en sleepte de zware paal tot in het kroontje van de toren. Van daaruit ontplooidde zich de grote vlag. Vele beambten en stadswerkers kwamen hun baas op nieuwjaarsdag gelukwensen. Er werd dan een stevige borrel geschonken en gedronken. Mijn grootvader was zo wijs om zich gewoon helder water in zijn glaasje te laten schenken. Zo hield hij overwicht en overzicht.

Wandelend door de binnenstad, met z'n lange zwarte jas en bolhoed, was hij een echte 'fin de siècle' figuur en werd, evenals burgemeester Barchman Wuytiers, door velen gegroet, zo vertelde mij mijn vader. In zijn functie had hij ook het toezicht op de havenlichten van de

Eem. Soms ging hij per koetsje, of met mooi weer wandelend, naar Eemdijk, om de 'lantaarndienst' te controleren. Aan de Eemdijk woonde boer Boelhouwer. Hij was de lantaarnopsteker van de Eemlichten en ging dagelijks, per roeiboot, de petroleumlantaarns bijvullen en aansteken.

Mijn grootvader wist veel over historie en architectuur van de oude bouwwerken en had grote bewondering voor onze machtige toren. Nog leeft hij voort in het model van de Onze Lieve Vrouwetoren, schaal 1:50, dat hij in de jaren 1877-1879 vervaardigde. Flehite kreeg in 1888 dit model in bruikleen van de gemeente. Om de maten op te nemen, beklom hij vele malen, vergezeld van een paar stadswerkers, de toren. Voor de lengtematen werden kettingen gebruikt van respectievelijk 25 en 50 meter lengte. Het was het werk van een perfectionist, wat eens te meer tot mij doordrong toen ik in 1971 zijn toren mocht restaureren. De fijne mesjes, die hij bij het bewerken van het eike- en lindehout gebruikte, werden geslepen door smid Van Kalveen, die naast de toren woonde. Ook maakte hij het schaalmodel van de 'tredmolen' van de Koppelpoort dat in 1886 door het museum werd aangekocht.

Toen mijn grootvader 42 jaar was, stierf koning Willem III. Hij was op 'Het Loo' overleden. Het lijk werd per trein naar Delft vervoerd, ter bijzetting in de grafkelder van de Oranjes. De trein passeerde in Amersfoort het oude station aan het Smallepad. Het was bitter koud in de winter van 1890. Op een open treinstel stond de lijkstaf, gedrapeerd met de nationale vlag. Op elke hoek van de wagen stond een schildwacht (in de kou, met kolbak op). Heel langzaam reed de trein voorbij. Een militaire kapel speelde treurmuziek. Een belangrijke gebeurtenis in die tijd was ook de 'goudvondst van Amersfoort' in 1894. Bij verbouwing van het pand Nieuwstraat 19, eigendom van Mejufrouw Van der Heyden, werden drie kruiken met gouden en zilveren munten gevonden. De vinder was opperman Jan van de Wetering. Deze kreeg een deel van de opbrengst van de muntveiling.

Peter van den Hooff met het door hem vervaardigde model van de O.L.V.-toren.

Het opzicht bij het restauratiewerk van de Koppelpoort in 1903 door mijn grootvader, werd gewaardeerd met een extraatje van f100,-. Voor die tijd een mooi bedrag.

Mijn grootvader was in het bezit van een Franse veldkijker. Deze kijker dateerde uit de tijd dat Napoleon Bonaparte Amersfoort bezocht (1811). Ik herinner me dat we er door naar de maan mochten kijken. Enige jaren geleden hebben we deze unieke kijker aan museum Flehite geschonken. We meenden dat hij daar thuis hoorde.

Een van de laatste opdrachten voor de 'stadsbaas' was het toezicht op de aanleg van Laan 1914. De Kalkweg werd een Mac Adam-weg. Mac Adam was de Amerikaanse uitdenker van de asfaltweg.

Peter van den Hooff overleed in 1917. Op vele wijzen had hij Amersfoort gediend en hij blijft zeker in de herinnering als de kunstzinnige maker van het fraaie model van Onze Lieve Vrouwetoren.

Een Amersfoortse tekening in Kopenhagen

M. van Regteren Altena-Zahle

In de zomer van 1986 werd in het Statens Museum for Kunst in Kopenhagen de tentoonstelling 'Nederlaendernes Landskaber' gehouden. Groot was mijn verrassing toen ik een pentekening zag met de titel 'Kanalparti', waarin ik Amersfoort herkende. Een gezicht op de Eem met Koppelpoort vanaf het Grote Spui. De tekening was niet gedateerd, wel gesigneerd: J. E. la Fargue. De tekenaar is in 1735 in Voorburg geboren en overleed na 1776. Hij kwam uit een familie, oorspronkelijk Hugenoten, met vijf kinderen, die allen kunstenaar werden.

De conservator van het museum in Kopenhagen Jan Garff, die de tentoonstelling samenstelde, deelde mij mee, dat in de interne katalogus van het museum, de Ark Katalog, vermeld stond dat C. van Hasselt van het Institut Néerlandais in Parijs, Amersfoort als motief van genoemde tekening aangaf. Het blijkt nu dat deze tekening ongetwijfeld als voorbeeld heeft gediend voor de kopergravure van J. Bulthuis (1750-1801) die afgebeeld werd in het artikel van C. J. A. Jörg in Flehite 13 (1981) blz. 55. Deze kopergravure is op 't eind van de 18de eeuw door een V.O.C. koopman naar Decima (Japan) meegenomen en daar gebruikt als voorbeeld voor een lakpaneel, dat zich thans in museum Flehite bevindt. Een vrijwel identieke tekening van La Fargue bevindt zich overigens in het Koninklijk Huisarchief in Den Haag. Daar wordt ook een tekening van La Fargue van de Utrechtsepoort bewaard (een iets andere versie hiervan werd op 14 november 1988 geveild bij Sotheby's in Amsterdam).

Een vierde 'Amersfoortse' tekening, een gezicht op de stad vanaf de weg naar Bunschoten, bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek van Leiden (collectie Bodel Nijenhuis).

Ch. Dumas van het gemeentearchief in Den Haag deelde mij mee, dat het bekend is dat Bulthuis ook prenten maakte naar tekeningen van Jan Elias' broer P. C. la Fargue (1729-1782). Hoe kwam het nu dat dit eerstgenoemde Amersfoortse motief zo in mijn hoofd stond geprent die zomer 1986? Dat kwam omdat wij in de monumentencommissie Flehite in 1985 en 1986 veel hadden

De tekening van J. E. la Fargue (coll. Statens Museum for Kunst, Kopenhagen).

De kopergravure van J. Bulthuis (coll. Museum Flehite).

gesproken over de nota 'Met oog op het hart' uitgegeven in 1985. In dit plan werden gigantische projecten langs de Eem geschetst. Aangezien dit gebied met de brede rivier een van de meest schitterende in de stad kon worden, overtuigden de oppervlakkige schetsen in de nota ons niet. Als inspiratie van wat het wel zou kunnen worden namen wij het motief van het genoemde lakpaneel in het museum Flehite: torens in een ritme passend bij de

bestaande kerktorens, woonhuizen op schaal, een park langs de Eem waarop wordt gezeild. Zoals de V.O.C. koopman ca. 200 jaar geleden de gunstige handel met Japan wisten te combineren met een inzet voor de kunst, hoop ik dat de Amersfoortse projectontwikkelaars economie en architectuur zullen weten te combineren ten gunste van de stad, Grote Koppel, Grote Spui en de rivier Eem.

De serie *Ach Lieve Tijd* van uitgeverij Waanders, bedoeld als een zeer populaire geschiedenis van verschillende steden in Nederland, waarvan nog steeds nieuwe uitgaven verschijnen, startte vanaf november 1986 ook voor Amersfoort. Zij bestaat uit 14 afleveringen van elk 24 bladzijden (doorlopend gepagineerd). Als mede-uitgeefster treedt op de Amersfoortse Courant, die hiermede haar 100-jarig bestaan viert. De redactie van de gehele serie berust bij drs. B. G. J. Elias, M. W. Heijenga-Klomp, drs. M. van der Laan, drs. Y. F. Marcus-de Groot, A. Medema en S. Verbeeck. De prijs per aflevering is f 6,95. Men kan voor de gehele serie een verzamelband aanschaffen voor f 17,50.

De uitvoering van de afleveringen is buitengewoon fraai; de afbeeldingen zijn uitstekend gekozen en gereproduceerd (dikwijls in kleur). Aan reeds eerder elders gepubliceerde schilderijen, gravures, etsen, tekeningen, foto's enz. zijn talrijke weinig of niet bekende stadsgezichten en portretten toegevoegd, die meestal in Museum Flehite 'sluimerden'. Over de tekst zal ik niet veel zeggen: de auteurs moesten zich op korte termijn inwerken op gebieden, waarmede zij tot dusver weinig of niet vertrouwd waren. Maar bovendien moest de tekst hapklaar zijn voor een zo groot mogelijk publiek. Goed populair schrijven is geen eenvoudige zaak. Bovendien moesten onderwerpen worden beschreven over een tijdperk dat zich over vele eeuwen uitstrekt. Dit zou kunnen leiden tot een strak en beknopt overzicht van de belangrijkste zaken. Maar dit zou juist een 'breder publiek' niet aantrekken! Een bevredigende oplossing is ver te zoeken. Onvermijdelijk zijn er anecdotes ingevoegd die niet representatief zijn voor een bepaalde tijd of een bepaald thema. Het verhaal in aflevering 3 (p. 69) over de geestelijk gestoorde proponent (niet 'predikant', want wegens zijn geestelijke toestand werd hij juist niet beroepen!) is zowel vermakelijk als triest, maar heeft toch met het godsdienstige leven niets te maken. Twee meer 'representatieve' aspecten van deze affaire worden niet vermeld: de onzinnige 'pamflettenstrijd', die erop volgde, met reacties, meestal even idioot als het 'gedicht' van de ongelukkige Jacob Visvliet op het overlijden van Mary Stuart, gemalin van koningstadhouder Willem III, in 1695. (Men moest het toen nog doen zonder ingezonden stukken in kranten, roodgloeiende telefoons of tv-geleuter.) Een ander

representatief aspect was de wijze waarop men zich naderhand van de lastige patiënt ontdoed. Maar toegegeven: deze onderwerpen zouden meer op hun plaats zijn in rubrieken over b.v. de populaire pers resp. de behandeling van krankzinnigen in die tijd. Bij een uitgave als deze is uiteraard een belangrijke vraag: wordt zij ook verkocht? Elders vond zij veel aftrek en ook deze serie liep goed. De intensieve reclamecampagne en de talrijke verkoop-punten zullen aan dit succes ook niet vreemd zijn. En als bij een 'breder publiek' langs deze weg belangstelling voor de geschiedenis van de eigen stad wordt gewekt is dat alleen maar toe te juichen.

De eerste aflevering, geschreven door redacteur Elias, *900 jaar Amersfoort, de Amersfoorters en hun rijke verleden* is een overzicht in vogelvlucht van Amersfoorts verleden, draagt dus een algemeen inleidend karakter.

Aflevering 2, door drs. A. Luigjes, behandelt *900 jaar Amersfoort, de Amersfoorters en hun reislust*. De titel dekt niet geheel de inhoud, want, zoals de schrijver terecht opmerkt, men ging in die tijd zelden voor zijn plezier op reis, gezien de daaraan verbonden ongemakken en gevaren. Het werkelijke onderwerp is reizen in het verleden, de vervoermiddelen, de wegen enz. enz. Een aardige schets overigens, omvattende p. 29-52 van de serie.

Aflevering 3 werd verzorgd met medewerking van drs. Fea Livestro-Nieuwenhuis en gaat over *Amersfoort, de Amersfoorters en hun ziel en zaligheid* (p. 53-76). Dan wel de uiterlijke verschijningsvormen daarvan: godsdienstige gezindten,

kerken, kerkgenootschappen, kloosters enz.

De volgende opmerkingen zijn bestemd voor het 'smallere publiek' van de lezers van ons blad, voor wie kennisname van deze serie toch wel is aan te bevelen. In afl. 2, p. 34, wordt vermeld dat het Spui en de 'nieuwe' Eem omstreeks 1400 zouden zijn gegraven. Dit is niet juist: reeds in 1333 wordt melding gemaakt van goederen bij Isselt, gelegen tussen de 'Oude' en 'Nieuwe Beek'. Genoemde waterlopen moeten dus vóór genoemd jaar zijn aangelegd. Eerst in verband met de bouw van de nieuwe muur in het noorden van de stad omstreeks 1380 of al eerder (in 1388 was in ieder geval de bouw al tot of voorbij De Kamp gevorderd) kwam de Koppelpoort tot stand, waardoor het Spui binnen de stadsmuren kwam te liggen. Op p. 39: Henry Havard was geen Engelsman, ondanks de schrijfwijze van zijn voornaam, doch een Fransman. Hij reisde in 1871 met de bekende impressionistische schilder Monet naar ons land, maakte er later met Nederlandse vrienden een trektocht per tjalk en publiceerde enige enthousiaste maar wat oppervlakkige reisboeken, die ook in Nederlandse vertaling verschenen. Voorts publiceerde hij over Delfts aardewerk en over Amsterdam in vergelijking met Venetië.

Afl. 3, pag. 56: de mening van Livestro dat de Amersfoortse St.-Joris geen dochterkerk van de Leusderkerk was had ik gaarne nader zien toegelicht, maar de aard van deze serie leent zich daar uiteraard niet toe. Waren de Remonstranten voorstanders van een 'scherpe scheiding tussen kerk en staat', zoals op p. 71 wordt gezegd? Integendeel, zij wilden de Gereformeerde Kerk onder streng overheidstoezicht houden, echter met een grote mate van leervrijheid voor de predikanten, mits dezen zich van politieke uitspraken onthielden. Juist hun tegenstanders, de Contra-Remonstranten, streefden naar een onafhankelijke positie van hun kerk tegenover de staat, maar met een strenge leertucht. Deze leertucht moest dan

echter wel met behulp van de overheid worden gehandhaafd. Dus de staat in religieuze zaken onderworpen aan de kerk!

Als nr. 4 verscheen: A. Luigjes, *900 jaar Amersfoort, de Amersfoorters en hun soldaten*, handelend over het garnizoen. Een enkele opmerking: p. 81: Jan (of Johan, Joan, alleen in Latijnse akten Johannes!) van Nassau is nooit door de Paus als bisschop bevestigd, doch bleef gedurende zijn gehele regeringsperiode 'elect'. Zelfde blz.: de bouw van de nieuwe stadsmuur werd niet ca. 1390 begonnen; in 1388 was het noordelijke gedeelte, tussen Koppelpoort en tenminste Kamperbuitenpoort, misschien reeds Triesjespoort (St.-Andriespoort), voltooid. Men stelt het begin van de muurbouw dan ook gewoonlijk ca. 1380, maar hij kan reeds eerder zijn begonnen. P. 82: de dubbele grachtengordel tussen Davidsbolwerk en Monnikendam werd niet reeds omstreeks 1594 tot een enkele gereduceerd. Op de kaart van Blaeu uit 1649 is deze dubbele gordel ter plaatse nog aanwezig (zie fragment-plattegrond op p. 83!). P. 85: Jan van Schaffelaar was niet in dienst van bisschop David van Bourgondië, doch van Maximiliaan van Oostenrijk (Habsburg), die als regent van zijn minderjarige zoontje genoemd bisschop te hulp was gekomen tegen de opstandige steden Utrecht en Amersfoort. P. 87: de aarden wal achter de stadsmuur dateert reeds van 1561-1570.

Van de hand van drs. Fea Livestro-Nieuwenhuis verscheen als nr. 5 (p. 101-124): *900 jaar Amersfoort, de Amersfoorters en hun culturele leven*. In dit deel wordt ook het onderwijs behandeld.

Als nr. 6 verscheen eveneens van drs. A. Luigjes: *900 jaar Amersfoort, de Amersfoorters en hun armen*, waarin een verdienstelijk overzicht wordt gegeven van alle aspecten van dit thema: de gasthuizen, kerkelijke liefdadigheid (diaconie), bedelarij, het Werkinstituut, Zandbergen, Aldegonde, wantoestanden, o.a. op het gebied van de huisvesting, werkloosheid in de jaren dertig van onze eeuw enz.

Nr. 7 van *Ach Lieve Tijd* is geschreven

door dr. C. A. van Kalveen en handelt over *900 jaar Amersfoort, de Amersfoorters en hun bestuurders*, waaronder tevens de rechtspraak is begrepen. Deze werd immers toentertijd grotendeels door dezelfde personen, soms dezelfde colleges, uitgeoefend als het bestuur en de (plaatselijke) wetgeving. Op p. 151 wordt gezegd dat de straatnaam Achter Davidshof herinnert aan de gevangenschap van bisschop David van Bourgondië tijdens de burgeroorlog van 1481-1483. In dat geval zou de bisschop in het Observantenklooster gevangen zijn gehouden. Maar dit was niet het geval, ook al treffen wij die voorstelling bij verschillende schrijvers aan. Blijkens de St-Aagtenkroniek werd hij ondergebracht in de kamer van de biechtvader van het Aagtenconvent en deze was gelegen aan de kant van de St. Aagtenstraat, een flink eind van het straatje dat naar David werd genoemd. Liever moeten wij denken aan het verblijf van bisschop David te Amersfoort in 1457, toen hij aldaar met de schutters op de 'papegaai' schoot. Indien de schutters toen reeds hun doelen bij het Observantenklooster hadden, zou dit kunnen kloppen. De naamgeving wijst ook eerder op een vriendschappelijk bezoek! Over de kwestie van de ligging der diverse achtereenvolgende schuttersdoelen verwijs ik naar W. J. van Hoorn e.a., *Observantenklooster*, p. 20, 48-51. P. 152: was het bewind van de heren van Amersfoort noodzakelijkerwijs 'drukkend'? Wij weten er niets van, maar de positie van de (voormalige) horigen was in het midden van de 13de eeuw hier ten lande in het algemeen vrij gunstig. P. 153: 'Gemeentewerken' als stedelijk orgaan bestond niet onder het Ancien Régime. Stedelijke werkzaamheden werden uitgevoerd o.a. door de stadstimmerlieden, particuliere ondernemers, doch wel vaste leveranciers van diensten en goederen aan het stadsbestuur. P. 164-165: er is nooit een Franse 'bezetting' geweest gedurende de Bataafse en Franse tijd (1795-1813). In 1810-1813 maakte ons land deel uit van het Franse keizerrijk. Reorganisatie van het bestuur vond dus niet plaats door een 'bezettende macht', maar op bevel van het centrale bewind te Parijs door de gouverneur-generaal, de

prefecten en onderprefecten. P. 165: het was niet zozeer de behoefte aan meer ruimte die in 1818 heeft geleid tot het betrekken van het Cohen-huis aan de Westsingel door het stadsbestuur, maar de verregaande bouwvalligheid van het oude raadhuis aan de Hof. P. 166: de verhuizing van de Arrondissementsrechtbank en na de opheffing daarvan van het Kantongerecht uit het stadhuis naar de (voormalige) Doelen vereist de toelichting dat het logement De Doelen sedert 1804 niet meer in het voormalige Observantenklooster, maar aan de Zuidsingel/Herenstraat, in het voormalige St.-Agnietenklooster/Latijnse School, was gevestigd, de z.g. 'Nieuwe Doelen'. P. 156: de familie De Coninc had de Teut inderdaad direct in leen van de bisschop, maar Bloemendal werd in leen gehouden van de heren van Nijvelt, die weer leenmannen van de bisschop waren, een achterleen dus. De schout van Bloemendal verdween niet wegens de instelling van het (gewestelijk) notariaat. De gerechten bleven de functie van vrijwillige rechtspraak behouden tot 1809. Toen eerst namen de notarissen de gehele functie van de gerechten over. Het gerecht van Bloemendal was in de Nieuwe Tijd geleidelijk afgestorven, zonder dat het tot de opheffing van de feodaliteit officieel had opgehouden te bestaan. Nog in de 18de eeuw werd het in leen uitgegeven door de heren van Nijvelt.

Nr. 8 van de serie is weer door drs. A. Luigjes verzorgd: *900 jaar Amersfoort, de Amersfoorters en hun nijverheid*. Deze aflevering handelt niet alleen over ambacht en industrie, maar ook over handel en agrarisch bedrijf. P. 186: de financiering van de tabaksbouw in 1625 vond niet plaats door drie Amersfoorters (aldus ook Herks, Amersfoortse tabak, p. 66), maar door twee Amsterdammers en één Amersfoorter; de Engelsman die de exploitatie verzorgde, woonde niet in Amersfoort, doch te Amsterdam, maar natuurlijk moest hij nu wel naar eerstgenoemde stad verhuizen (zie Roessingh, *Inlandse tabak*, p. 192-193). P. 188: de Amersfoortse en andere inlandse tabak was niet van minderwaardiger kwaliteit dan de Amerikaanse, zoals Roessingh

Klaas B. Nanning, *Houdringe, Historie van een Biltse buitenplaats*, De Bilt 1987, 91 blz. geïll., Uitgave van de Grontmij (Postbus 203, 3730 AE De Bilt) waar het boek te bestellen is voor f 20,-.

Het was een goede gedachte van de Grontmij, die op Houdringe zetelt, om ter gelegenheid van de jaarwisseling 1987-1988 dit boekje over het eigen landgoed met zijn gebouwen het licht te laten zien.

De auteur heeft met grote inventiviteit allerlei gegevens over Houdringe en de bewoners bijeengegaaard en ook de reeds bekende feiten nog eens kritisch getoetst, hetgeen geen overbodige luxe bleek. Houdringe ontstond in de 17de eeuw uit een oud kloostergoed. De eerste eigenaren waren leden van de familie Mamuchet, die uit de omgeving van Doornik afkomstig was. Vlak voor het verschijnen van zijn boek wist de auteur te achterhalen, dat de naam verwees naar een ander bezit van de familie in Noord Frankrijk bij Lille.

Latere eigenaren waren leden van de families Van Westrenen, Fabricius en Van Boetzelaer.

Ook dankzij de vele illustraties krijgt de lezer een zeer goed beeld van deze bewoners, de ontwikkeling van het landgoed en de lotgevallen van de gebouwen. Velen zullen in deze publikatie iets van hun gading kunnen vinden.

Engelbert Heupers, *Oude ambachten*, (Uit de geschiedenis van Soest, dl. 2), Historische Vereniging Soest, z.j. (1987), 74 blz., geïll.

Verkrijgbaar bij boekhandel Van de Ven, Zuidpromenade 1 te Soest à f 9,90 of via de Hist. Vereniging Soest: de heer P. J. van den Breemer (tel. 02155-13910).

Dit boekje is een postume uitgave van onderzoek, dat Heupers in Soest verrichtte. Zowel in archieven en literatuur als door gesprekken met personen, die oude ambachten e.d. nog zelf beoefend hadden of er goede informatie over konden verschaffen. De ene keer leverde dit uiteraard wat meer op dan de andere, maar de lezer krijgt toch een heel aardig beeld van een gemeenschap waar men aangewezen was op het vakmanschap van

zijn medebewoners. Naast specifieke informatie over Soest geeft dit boekje ook allerlei interessants over verdwenen beroepen en ambachten, die toen en nu een totaal andere inhoud hadden. Want waar vinden wij nu nog mutsenstriksters, touwslagers of steengravers voor de aanleg van wegen!

J. Combrink (ed.), *Dat leven van Cunera*, Rhenen 1988, 52 blz., geïll. (Historische Heuvelrug-Reeks dl. 1).

Als deel 1 in de Historische Heuvelrug-Reeks verscheen een heruitgave van *Dat leven van Cunera*.

Van dit boekje, dat omstreeks 1515 verschenen zal zijn is nog slechts één exemplaar bewaard gebleven, in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. In 1902 verscheen een, inmiddels ook al weer zeldzame heruitgave, in het oorspronkelijke gothische schrift en zonder annotaties. De huidige uitgave is in modern schrift en van een korte inleiding en een uitgebreide verklaring van de vaak lastige middelnederlandse woorden voorzien door J. Combrink.

Het boekje valt in twee delen uiteen. Het eerste deel verhaalt de legende van St. Cunera en in het tweede vinden wij een aantal mirakels die door haar toedoen geschieden. Het was oorspronkelijk waarschijnlijk bedoeld voor pelgrims die naar Rhenen reisden.

Cunera zou geleefd hebben in de 4de eeuw en was een dochter van de koning van York. Na een pelgrimsreis naar Rome met St. Ursula en haar 11.000 maagden werd het gezelschap in Keulen uitgemoord. Cunera werd door koning Rabbodus gered en meegenomen naar Rhenen, waar Cunera door de jaloerse koningin gewurgd werd. De wurgdoek werd met de overblijfselen van Cunera bewaard in de kerk van Rhenen. De doek is thans nog te zien in museum Het Catharijneconvent in Utrecht. Het is een koptisch weefsel uit de 4de of 5de eeuw. Het boekje is werkelijk zeer verzorgd uitgegeven. Alle lof voor deze eersteling in deze nieuwe serie. Het is te hopen dat meer van dergelijke uitgaven volgen.

Terwijl St. Ursula met haar elfduizend maagden te Keulen vermoord werd, wordt Cunera gered door Rabbodus. Illustratie uit *Dat Leven van Cunera*.

J. Osnabrugge en H. M. van Woudenberg, *Hervormde gemeente Scherpenzeel*, Scherpenzeel, 24 blz. geïll. Te bestellen door overmaking van f 6,50 op rek. nr. 37.24.04.197 bij de RABO bank te Scherpenzeel t.n.v. Kerkvoogdij Hervormde Gemeente Scherpenzeel o.v.v. boekje geschiedenis Herv. Kerk Scherpenzeel.

Ter gelegenheid van het Kerkepad van de NCRV werd door de Kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente te Scherpenzeel een bescheiden boekje uitgegeven met grepen uit de kerkhistorie en de lotgevallen van kerk en inventaris aldaar. Onderwerpen als de verhouding tussen de heren van Scherpenzeel en de Hervormde Gemeente, de lotgevallen van de verschillende predikanten en het kerkgebouw, dat in 1939 geheel gerestaureerd werd maar waarvan de toren in 1945 door de Duitsers werd opgeblazen, komen hierin aan de orde. Zeer leeswaardig als eerste kennismaking met een stukje kerkgeschiedenis in een grensdorp tussen Utrecht en Gelderland.

G. C. J. J. van den Bergh, J. E. Spruit en M. van de Vrugt (red.), *Rechtsgeleerd Utrecht* (Zutphen 1986), 239 blz., geïll., f 39,50.

R. E. de Bruin, *Burgers op het kussen* (Zutphen 1986), 373 blz., geïll., f 62,50.

Deze boeken verschenen als resp. dl. 11 en 12 in de Stichtse Historische Reeks, een reeks monografieën over de Utrechtse geschiedenis.

Zoals de ondertitel van het eerste deel aangeeft handelt dit boek over de levensschetsen van elf hoogleraren uit driehonderdvijftig jaar Faculteit der Rechtsgeleerdheid in Utrecht. Tevens behandelt G. van den Bergh in een korte inleiding (blz. 9-19) de lotgevallen van bovengenoemde faculteit. Tot slot is een overzicht opgenomen van alle hoogleraren in deze faculteit. Speciale aandacht van de lezers van ons blad willen wij vestigen op het levensverhaal door C. G. Roelofsen van Jan de Louter (1847-1932), zoon van de Amersfoortse notaris Johannes de Louter.

Het boek van De Bruin behandelt de volkssouvereiniteit en bestuurssamenstelling in de stad Utrecht in de periode 1795-1813.

De Bruin heeft als eerste uitputtend de vele elkaar opeenvolgende regelingen voor het lokale bestuur en de werking in de praktijk behandeld. Ruime aandacht wordt daarbij ook besteed aan de (sociale) herkomst van de verschillende bestuurders.

Als zodanig is deze studie zeker als exemplarisch te beschouwen en zeer waardevol voor de bestudering van dezelfde periode in andere steden.

B.G.J.E.

Familie Van de Gumster

Ondergetekende heeft interesse in gegevens over, c.q. werk afkomstig van het Amersfoortse schildersgeslacht Van de Gumster. H. E. Boddé, Boterbloemweg 13, 2403 TR Alphen aan den Rijn, tel. 01720-30527.

Gezicht op Eemnes. Aquarel door J. Toorenburg, ca. 1800.

B. J. van Os schreef een handig boekje voor zijn plaatsgenoten: *Geschiedenis en verklaring van de straatnamen in Soest* (Den Haag, Kruseman, 1985; serie: De straat waarin wij wonen, nr. 6).

In het periodiek Tussen Vecht en Eem, jrg. 4, nr. 2 (1986) verschenen enige artikelen, die van belang zijn voor de geschiedenis van het noordelijk deel van onze gouw: J. V. M. Out, *De beide Eemnessen*; M. Mijnsen-Dutilh, *De lage landen langs de Eem, de vorming van dijk- en polderbesturen*; H. J. Jongma, *De Eempolder, van natuurgebied tot cultuurgebied*; W. van IJken, *De uiterwaarden, de gewonnen en verloren landen*.

Van de publikatie: J. Hovy, *Amersfoort in prent, een historisch overzicht in woord en beeld*, verscheen een derde druk (Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1986, ill., portr., plgr., facs., ISBN 90-288-1867-7, prijs f 45,-; 1e dr. 1975, 2e dr. 1982), evenals de vorige zo goed mogelijk bijgewerkt op grond van nieuwe onderzoeksresultaten.

In Van Zoys tot Soest (= historisch periodiek van de gelijknamige plaatselijke werkgroep), jrg. 7, afl. 2 (1986), p. 13-17 en afl. 3, p. 17-20, publiceerde P. J. v. d. Breemer twee artikelen over *Soesterberg*.

Veluwse geslachten, jrg. 12, nr. 2 (1987), p. 85-93, bevat een bijdrage van W. de Greef, *Aanvullingen kwartierstaat De Greef, dl. 1*, waarin ook personen, in oost-Utrecht geboren of aldaar woonachtig, worden vermeld.

Heemschut, jrg. 64, nr. 1 (1987), p. 11,17, bevat twee voor onze streek van belang zijnde bijdragen: E. Tjallinks, *Cantonspark in Baarn bedreigd*, handelt over het fraaie, door H. Copijn in opdracht van een directeur van Indische cultuurondernemingen, ontworpen park, dat in 1918 aan de Nederlandse staat werd geschonken en in 1920 werd bestemd tot botanische tuin van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Deze unieke tuin met velerlei zeldzame uitheemse gewassen en een 'wintertuin' (later tropische kas), dreigt te worden gedegradeerd tot een gewoon

Portret van Everard Meyster door R. Keuchenius.

publiek park, nadat de zeldzame planten zijn overgebracht naar de Utrechtse 'Uithof'. De Baarnse Culturele Raad, overkoepelend orgaan van een aantal plaatselijke verenigingen, tracht nu te redden wat er te redden valt. Voorts wordt melding gemaakt van een *Stichting tot herbouw van de stellingkoremolen 'De Windhond'* op de Soestereng te Soest. Bijdragen kunnen worden gestort op giro 4.40.35.22 van de penningmeester, Wiardi Beckmanstraat 374, 3762 HL Soest.

Onder redactie van Willem de Blécourt en Marijke Gijswijt-Hofstra verscheen *Kwade mensen, toverij in Nederland* (Amsterdam, P. J. Meertens-Instituut, 1986, 263 p., ill.; Volkskundig Bulletin, no. 12, 1, ISSN 0166-0667; ISBN 90-70389-11-8, prijs f 35,-), een van de talrijke recente publikaties over het probleem van de heksen(vervolg)ing en de daarmede verbonden toverij. Voor ons van belang is de bijdrage van Joke Spaans, *Toversters voor het gerecht, enkele opmerkingen naar aanleiding van de Amersfoortse procesreeks 1590-1595* (p. 31-49), een uitgebreide en omgewerkte versie van het derde hoofdstuk van haar doctoraal-scriptie *Kerkgeschiedenis aan de Leidse universiteit* (1981). Aangaande dit onderwerp beschikken wij reeds over enige publikaties, waarvan de belangrijkste die van Kemperink en Coenders. Evenals bij laatstgenoemde auteur wordt vooral aandacht besteed aan de achtergronden van mentaliteitshistorische aard, waarbij ook de toverij in het algemeen in de beschouwing wordt betrokken. Hoewel niet alle toverij als crimineel werd beschouwd, is men voor dit thema toch hoofdzakelijk aangewezen op justitieel materiaal, met daarnaast kerkeraad-notulen uit de protestantse tijd. Een waardevolle bijdrage tot dit veelbesproken, doch nog lang niet uitputtend bestudeerde en geëvalueerde onderwerp.

Dianne Hamer en Wim Meulenkamp, *De dolle jonker, leven en werk van Everard Meyster (ca. 1617-1679)* (112 p., ill., portr., krt., plgr., facs., ISBN 90-6109-1160, prijs f 24,95) is als dl. 5 verschenen in de Amersfortia Reeks van uitgeverij

Bekking te Amersfoort en wil een zo volledig mogelijke biografie van de bekende dichter en fantast geven. Of dit binnen het beperkte kader van 112 bladzijden kan worden verwezenlijkt laten wij verder buiten beschouwing. Er is reeds enorm veel over Meyster gepubliceerd vanaf de 17de eeuw en vooral in de 19de. Dit gaat echter steeds over deelonderwerpen, soms zijn het niet meer dan 'spreekelingen'. Onlangs publiceerden de beide auteurs in *Spiegel Historiae*, jrg. 21, no. 2 (1986), p. 54-59, reeds een beknopte bijdrage over *Everard Meyster, een 17de eeuwse zonderling*. De meest volledige verhandeling vormt echter de doctoraal-scriptie uit 1963 van L. L. Stijnen, die helaas nooit in druk is uitgegeven, doch waarvan een kopie op het Gemeentearchief van Amersfoort berust. Op deze studie is het huidige boekje dan ook grotendeels gebaseerd. Er konden echter enige werken van Meyster aan Stijens bibliografie worden toegevoegd, terwijl kon worden aangetoond dat 'De man in de maan', een soort 'science fiction'-verhaal, niet van diens hand kan zijn (het gaat hier om een vertaling uit het Engels door een andere persoon). Na het Voorwoord worden achtereenvolgens hoofdstukjes gewijd aan 'de Kei', Meysters vroegere leven, de Amersfoortse buitenplaatsen Nimmerdor en Dool-om-Bergh (met Dool-in-Bergh), de Utrechtse projecten tot stadsuitbreiding en een waterverbinding met de Zuiderzee, de buitenplaats Oog-in-Al ten westen van Utrecht, de laatste levensjaren en het literaire werk. Daarna volgen appendices, bevattende fragmenten uit Meysters werk, met enig verbindend commentaar en een heel kort stukje over de 'keitrekkingen' van 1903 en 1932. Waardevol zijn de biblio-

grafie van Meysters werken en beknopte bibliografieën omtrent werken over Meyster, resp. tot 1800 en in de 19de eeuw. Tot slot een addendum over Meyster als etser. Enige opmerkingen: Jacob Visvliet (p. 13) is nooit predikant geweest, doch is steeds proponent gebleven totdat hij wegens krankzinnigheid werd opgesloten en later 'gedepor-teerd'. In de bibliografie over Meyster ontbreekt een kort artikel van mijn hand in het blad *Flehite*, jrg. 5, nr. 2 (1972), p. 27. Hieruit blijkt dat de gangbare opvatting als zou in de stukken van het Amersfoortse Gemeentearchief van de Kei c.a. in het geheel geen melding worden gemaakt, niet helemaal juist is. De aldaar afgedrukte, nogal duistere magistraats-resolutie van 8 mei 1672 moet thans worden gelezen in verband met een mededeling van Meyster zelf, in het onderhavige werk geciteerd op p. 66-67 (mij toenmaals onbekend). Dit maakt overigens de opmerking op p. 12, dat 'tijdens de Franse bezetting... de kei tot de risee van de vreemde troepen' werd en dat hij daarom werd begraven, zeer onwaarschijnlijk. Vergelijk met de genoemde resolutie met Meysters poëzie en diens 'toelichtende' noot dan ligt het voor de hand dat de begraving reeds eind april had plaatsgevonden (zie ook *Spiegel Historiae*, t.a.p., p. 55), terwijl de Fransen eerst op 19 juni Amersfoort bezetten. Meysters, overigens eveneens nogal duistere toespelingen, schijnen dit te bevestigen: hij schrijft namelijk *Neerlands rampen toe aan het verdwijnen van de Kei en het daarop aangebrachte beeld van Pallas Athene, godin der wijsheid; er zal volgens hem geen vrede komen voordat de Kei c.a. weer in ere is hersteld!* Zowel uit de resolutie als Meysters toelichting op zijn gedicht zou men kunnen opmaken dat relletjes rondom de Kei van opgeschoten jongelui de aanleiding tot de verwijdering vormden. Maar de ware toedracht blijft onduidelijk (zie ook bibliografie op p. 102). De auteurs Hamer en Meulenkamp publiceerden over *Nimmerdor en Dool-om-Bergh* ook in het *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, jrg. 86 (1987), p. 2-14.

In dit verband moet ook nog even worden vermeld het artikel van José H. M. Pijl-Marsman over *Oog in Al, het huis en zijn bewoners* in *Maandblad Oud-Utrecht*, jrg. 60, nr. 3 (1987), p. 25-30, waar ook nog de Amersfoortse activiteiten van Meyster ter sprake komen. Het behandelt overigens in hoofdzaak de latere lotgevallen van het nog bestaande Utrechtse buitengoed (thans openbare bibliotheek en muziekschool).

R. J. F. van Drie, *Inhoud en gebruik van de begrippen ridderschap en ridderhofstad in het Nedersticht gedurende de 16de eeuw*, verschenen in het Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau, dl. 40 (1986), p. 67-99, is ook voor onze streek van belang, want aldaar bevonden zich immers vele riddermatige huizen. Het doel van de schrijver is, een duidelijker en meer genuanceerd beeld dan tot dusver voorhanden is te geven van wat zich nu eigenlijk afspeelde rondom de bekende registratie van de Utrechtse ridderhofsteden in de jaren 1536-1539. Het bezit van een ridderhofstad gold als vereiste om in het Statenlid van de Ridderschap te worden beschreven. Maar Van Drie toont aan dat de inzet van de geschillen hieromtrent de vrijdom van Huisgeld was, waarop de bezitters van ridderhofsteden aanspraak konden maken. De landvoogdes Maria van Hongarije maakte in 1539 een einde aan deze geschillen door af te zien van de heffing van Huisgeld en dit te vervangen door het Oudschildgeld, dat moest worden opgebracht door alle grondbezitters, met uitzondering van de pachters van landsheerlijke goederen. Toch duurde het tot in de 17de eeuw voordat een definitieve lijst van ridderhofsteden tot stand kwam. De bijlagen bevatten o.a. lijsten van ridderhofsteden en van hen die ca. 1540 in de Ridderschap waren beschreven. De schrijver is erin geslaagd, een degelijke uiteenzetting te geven van een ingewikkeld vraagstuk, waaromtrent in de historische literatuur een te simplistische voorstelling placht te worden gegeven.

W. Troost, *Een Utrechts edelman in Ierland, Godard van Reede van Ginkel en de Ierse grondschening van Willem III*

Een oude opname van het kerkplein in Driebergen-Rijsenburg.

(1690-1700), in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jrg. 100, afl. 1 (1987), p. 3-26, is voor onze streek van belang, niet zozeer wegens het eigenlijke onderwerp, dat zich nogal ver weg afspeelt, maar wegens het feit dat de familie Van Reede een zeer belangrijke rol in het Sticht speelde. In 1557 verwierf zij het bekende kasteel Amerongen. Godardt van Reede was een zeer verdienstelijk en bekwaam officier, die in hoge mate de gunst van koningstadhouder Willem III genoot. Feitelijk was hij de veroveraar van Ierland na de Slag aan de Boyne in 1690. Hij werd dan ook rijkelijk begiftigd met landgoederen in Ierland, die Willem III aan katholieke Ieren had ontnomen en aan zijn vrienden en vriendinnen schonk. Doordat het Engelse Parlement hiervoor een stokje wilde steken beleefde Van Reede weinig genoegen van zijn nieuwe bezit. Er wordt in het artikel een en ander medegedeeld over het beheer van de familiegoederen in oost-Utrecht, toen Godardt in 1692 na de dood van zijn gelijknamige vader heer van Amerongen c.a. werd.

In Ter recognitie, opstellen aangeboden aan prof. mr. H. van der Linden bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Vrije Universiteit (Hilversum, Verloren, 1987), treffen wij op p. 113-138 aan een zeer belangwekkende bijdrage over de kerngebieden van onze gouw van de hand van prof. dr. C. Dekker, rijksarchivaris in Utrecht, onder de titel: *Een mislukte cope in het Westerwoud, de eerste aanzet tot de ontginning van Woudenberg*. Deze studie geeft een nieuwe visie op genoemde ontginning, begonnen in 1133 en volgende jaren, maar toen mislukt, en in 1240 hervat en met succes bekrond. De meest uitvoerige behandeling van deze materie in het bekende werk van W. van Iterson over de rechten op de grond in Utrecht moet als gevolg van dit hernieuwde onderzoek wel als verouderd worden beschouwd. Een enkele vraag moet bij gebrek aan bronnen onbeantwoord blijven, b.v. waarom mislukte de cope van 1133 door de St.-Laurensabdij te Oostbroek, die het land kort tevoren van de bisschop had ontvangen? Voor de belang-

stellende in de geschiedenis van Woudenberg en Henschoten onmisbare literatuur. De schrijver belooft nog een vervolg over de oudste geschiedenis van Woudenberg.

Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 60, nr. 6 (1987), bevat een bijdrage van V. A. M. van den Burg over *Paus Pius VII en de kerk van Rijsenburg in 1808* (p. 63-64). Zij handelt over de rol die Petrus Judocus van Oosthuysse speelde bij de stichting van een zelfstandige rooms-katholieke 'statie' te Rijsenburg en het daar nog aanwezige kerkje. Het initiatief vond zijn oorsprong in een verzoek van Van Oosthuysse aan paus Pius VII tot inrichting van een privé-kapel op zijn buitengoed 'Spar en Dal' (thans Sparrendaal te Driebergen). *Een lijk per expresse*, in hetzelfde nummer gepubliceerd door D. van Manen (p. 66), gaat over een geschil in 1681 tussen de Magistraat van Rhenen en de familieleden van een plotseling te Wijk bij Duurstede overleden inwoner van eerstgenoemde stad over de zorg voor de zonder middelen van bestaan achtergebleven wezen.

Iedere Amersfoorter met belangstelling voor het verleden van zijn stad kent de naam Pieter Both (er is aldaar trouwens ook een Pieter Bothlaan). Both stamde uit een Amersfoortse familie, die vanaf de Middeleeuwen tot aan het einde van de Republiek geregeld in de stadsregering was vertegenwoordigd. Hijzelf had hierin ook zitting tussen 1597 en 1609 als schepen en raad. Hij was gehuwd met een dochter van de schout Cornelis van Duverden. Voordien leidde hij een zwervend leven over de wereldzeeën. Het was dus niet zo verwonderlijk dat de Heren XVII van de Oostindische Compagnie, toen zij voor het kersverse koloniale gebied van het latere Nederlands-Indië een gouverneur-generaal zochten, het oog op Pieter Both lieten vallen. Als zodanig werd hij in 1609 op voorstel van genoemd college door de Staten-Generaal benoemd. Van 1610 tot 1614 verbleef Both in de Indonesische archipel. Hoewel verspreid over verschillende boekwerken

en tijdschriften een en ander over onze eerste gouverneur-generaal is gepubliceerd, weten wij eigenlijk weinig over zijn leven. Ofschoon Both niet het formaat bezat van de eveneens te Amersfoort geboren Steven van der Hagen, admiraal van de VOC, en van zijn protégé en latere opvolger Jan Pietersz. Coen, verdienen zijn rol en persoonlijkheid meer belangstelling dan deze tot dusver ten deel vielen. Maar er is nu eindelijk een uitvoerige monografie over hem verschenen van de hand van P. J. A. N. Rietbergen, onder de titel: *De eerste landvoogd Pieter Both (1568-1615) gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614)* (2 dln., Zutphen, Walburg Pers, 1987; uitg. van de Linschoten Vereeniging, dl. LXXXVI-LXXXVII, ISBN 90-6011-525-2, prijs f95,-). Het eerste deel bevat een uitvoerige levensbeschrijving (over Both als Amersfoorter: dl. I, p. 57-65), deel 2 is een bronuitgave, waarin o.a. de brieven van Both aan de Heren XVII zijn afgedrukt. Het oordeel van Rietbergen over de gestie van Pieter Both in Oost-Indië valt in het algemeen gunstiger uit dan in de bestaande literatuur het geval is. Een geheel bevredigend antwoord op de vraag waarom de Heren XVII bij de benoeming enige figuren van groter formaat passeerden kan ook deze schrijver niet geven. Naar aanleiding van een passage op p. 61 van dl. I merk ik nog op dat Gerrit van Oldenbarnevelt, vader van de landsadvocaat, geen 'moord' pleegde op een lid van de familie Van Duverden, doch een 'doodslag'. (Ook Den Tex kwalificeert deze gebeurtenis in zijn Oldenbarnevelt-biografie herhaaldelijk als een 'moord'.) De doodslag vond plaats tijdens een vechtpartij tussen leden van de familie Oldenbarnevelt (katholiek) en de familie Van Duverden (calvinistisch), in die tijd een respectabel respectievelijk tijdverdrijf voor heren van stand.

In Spiegel Historiae, jrg. 22, nr. 7/8 (1987), p. 336-339, publiceerde Gertrudis A. M. Offenbergh een met foto's geïllustreerd artikel onder de titel: *De AWN* (= Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland) *stelt zich voor via de afdeling Vallei en Eemland*. Het geeft een aardig beeld van de activiteiten van deze

afdeling (in samenwerking met de beide stadsarcheologen van Amersfoort en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek aldaar), die de schrijfter representatief acht voor die van de Werkgemeenschap als geheel. Genoemde afdeling vierde in 1987 haar 25-jarig bestaan. Zij kwam voort uit de Werkgroep Archeologie van de Oudheidkundige Vereniging Flehite en de Werkgroep Vallei en Eemland van de toenmalige AWWN (Archeologische Werkgroep voor Westelijk Nederland). Onze lezers zullen veel van het medegedeelde reeds kennen uit de verslagen van de afdeling en de publikaties in ons blad. Maar dit overzicht is voor ons toch ook heel nuttig, terwijl aan de werkzaamheden, waaraan o.a. mevrouw Heyenga-Klomp en de heer W. J. van Hoorn zo'n groot aandeel hadden, een bredere bekendheid wordt gegeven.

Van dezelfde auteur verscheen in Heemschut, jrg. 64, no. 6 (1987), p. 14-15, een bijdrage onder de titel: *De molen weer terug in Amerongen*. Deze z.g. beltmolen, gelegen aan de voormalige Achterweg, die in 1830 een standerdmolen uit 1603 verving, is reeds in 1936 van kap en wieken ontdaan en verenigd met twee graansilo's, die onderdelen vormden van een meelfabriek. De titel geeft dus geen feitelijke gebeurtenis weer doch een algemeen in Amerongen gekoesterde wens. De geschiedenis van de molen en de exploitatieplannen, die de Stichting 'Amerongse Molen' (secretariaat H. van Leeuwen, Kon. Wilhelminaweg 39, 3958 CK Amerongen, tel. 03434-51042) ontwierp, worden uitvoerig uiteengezet. Natuurlijk fraaie foto's van de vroegere en huidige toestand.

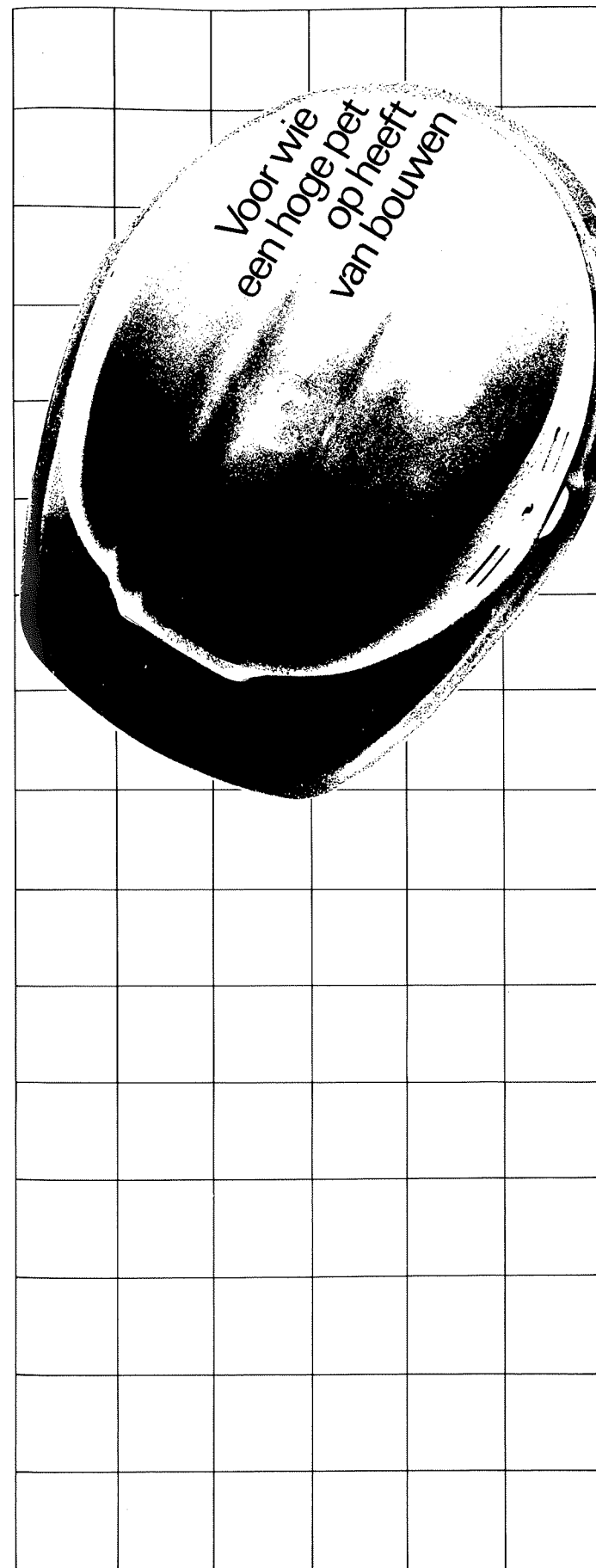
H. P. Deys, *Het Cunerafeest in Rhenen in 1571*, verschenen in Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 60, nr. 7/8 (juli/aug. 1987), p. 75-79, is geschreven naar aanleiding van het feit dat in juni 1987 de VVV Rhenen het middeleeuwse Cunerafeest deed herleven, uiteraard thans als toeristische attractie. In een vroegere Kroniek hebben wij reeds vermeld dat Rhenense pelgrimstekens waren teruggevonden. Hoewel geen beschrijving van het middeleeuwse feest is overgeleverd, slaagde de

auteur erin, uit talrijke verspreide archivalische bescheiden en oudere literatuur gegevens te verzamelen die een reconstructie van deze jaarlijkse viering mogelijk maakten. Na een algemeen overzicht van het pelgrimswezen in West-Europa, komen allerlei aspecten, in de eerste plaats natuurlijk de religieuze (Cuneralegende en -verering, kerkelijke plechtigheden enz.), maar ook de daaraan in de Middeleeuwen onverbrekkelijk verbonden vermakelijkheden (kermis enz.) en economische voordelen, aan de orde. Evenals te Amersfoort bij de Vrouwevaart ontving men bijstand uit vele andere plaatsen (o.a. Utrecht en Wijk): muzikanten, organisten enz. Opmerkelijk is dat in 1522 volgens 'oude gewoonte' de Amersfoortse Observanten kwamen preken (niet vermeld in de AWN-publikatie 'Observantenklooster' uit 1982). Uit dit alles blijkt dat naast Amersfoort ook Rhenen een belangrijke rol speelde als pelgrimsoord in het Nedersticht.

Het korte bericht *Panden aan de Traay zeker niet slopen*, verschenen in Heemschut, jrg. 64, no. 9 (sept. 1987), p. 10, handelt over een verzoek van de Stichting 'Driebergen-Rijsenburg Vroeger en Nu' en de Vereniging 'Tussen Heuvelrug en Wetering' aan het gemeentebestuur van genoemde plaats om eventuele sloping van de panden 39 t/m 45 aan voornoemde weg te verhinderen, daar deze huizen een karakteristiek onderdeel van de Traay vormen en in de 'Lijst Smorenborg' als waardevol zijn opgenomen. Genoemde lijst zou kunnen dienen als basis voor een gemeentelijke monumentenlijst.

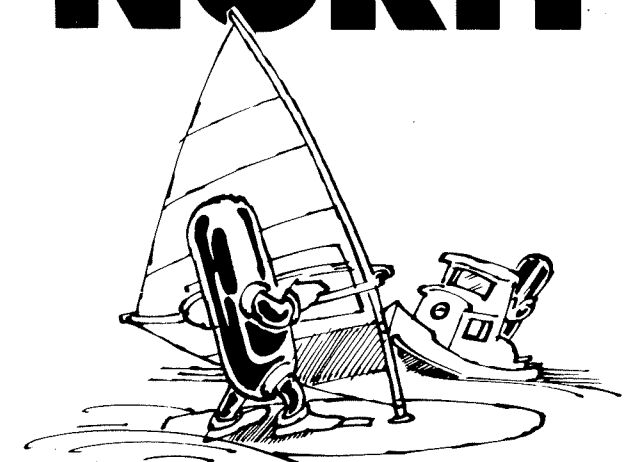
In Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 60, nr. 9 (sept. 1987), p. 81-82, herdacht J. van Staveren *Zestig jaar Maandblad Oud-Utrecht*. Vermeld worden de redacteurs en enige vooraanstaande medewerkers 'van het eerste uur'. Voorts doet de auteur enige grepen uit de geschiedenis en inhoud van het blad. Als bijlage is een lijstje van redacteurs vanaf 1926 tot heden toegevoegd.

J.H.

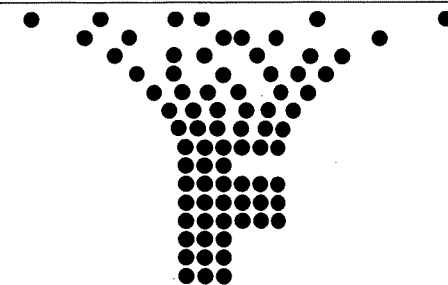

Heiligers
Bouw bv
Amersfoort

NORIT

Op de plank in binnen- of buitenland,
houd altijd **NORIT** bij de hand.

Cadeaus uit Flehite

Boeken

Amersfoort is niet van gisteren	f 17,50
Van gasthuisbed tot serviceflat	f 19,95
Historie der Amersfoortse brandweer	f 15,00

Prenten

Afdrukken van de originele etsplaten van Van Liender (1760) met Amersfoortse gezichten.	
Per stuk	f 30,00
Ansichtposter	f 5,00

Diversen

Tinnen St. Jorislepel	f 15,00
Stadszegel	f 6,00
Pelgrimsteken	f 4,75
Penning Johan van Oldenbarneveldt	f 68,50